

“Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II” adlı bu eser, öncelikli olarak Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye tarihi, kültürü ve sosyolojisi üzerine kaleme alınmış akademik araştırmaları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra dünya tarihi ve kültürünü merkeze alan çalışmalara da yer verilmiştir. Kitapta mümkün olduğunca özgün konular tercih edilmiş ve konu başlıklarının disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması önemsenmiştir. Böylelikle her bir çalışmanın da kendi alanına yeni perspektifler kazandırması hedeflenmiştir.

Çalışmanın ikinci cildinde yoğun olarak askeri tarih, kültür tarihi, sanat tarihi ve şehir tarihi konuları ön plana çıkmaktadır. Böylece bu alanlarda yeni bulgular ve farklı bakış açılarıyla hem Uzakdoğu hem de Türkiye tarihine ve sosyolojisine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Sosyal bilimlerde ve özellikle de tarih alanında kendisine özel bir yer edineceğini düşündüğümüz bu kitabı bilim dünyasına kazandıran yazarlara, hakemlere ve LAP (Lambert Academic Publishing) yayınevine çaba ve özverilerinden dolayı teşekkür ederiz.

Dr. Öğretim Üyesi Türker UYGUR, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Dr. Öğretim Üyesi Volkan TUNÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Türker UYGUR (Ed.)
Volkan TUNÇ (Ed.)

TARİH VE TOPLUM ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR II

Türker UYGUR (Ed.)
Volkan TUNÇ (Ed.)

TARİH VE TOPLUM ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR II

FOR AUTHOR USE ONLY

Türkçe Özel Seri

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L Publishing group

str. A.Russo 15, of. 61, Chisinau-2068, Republic of Moldova Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-4-73123-0

Copyright © Türker UYGUR (Ed.), Volkan TUNÇ (Ed.)

Copyright © 2021 Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L Publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

İÇİNDEKİLER

Bölüm	Sayfa Numarası
İçindekiler	III
Önsöz	V
1.Bölüm: Siyasi Dilin Teklifine Tekne: Son Dönem Osmanlı Dünyasında Kütüphaneler	1
Dr. Öğretim Üyesi Ercüment TOPUZ	
2.Bölüm: İstirahate mi Yoksa Sefahate mi İstinad: Osmanlı'da Konaklama Kültürü ve Oteller	51
Dr. Öğretim Üyesi Ercüment TOPUZ	
3.Bölüm: Serbest Cumhuriyet Fırkası Silifke Teşkilatı ve İkinci Grup	86
Mehmet ÇAPARLAR	
4.Bölüm: Balkan Evi: Sofya, Rusçuk ve Vidin'de Ev Tipolojisi ve Fiyatları	111
Dr. Öğretim Üyesi Nagehan ÜSTÜNDAĞ ÖZDEMİR	
5.Bölüm: Dördüncü Umumi Müfettişliğin Asayiş Faaliyetleri	137
Pınar TOKAŞ	
6.Bölüm: Türk ve Hint Efsanelerinde Yaradılış	157
Doç. Dr. Şengül DEMİREL	

7.Bölüm: **Hint Kutsal Metinlerinde Ariler**

Doç. Dr. Şengül DEMİREL

181

8.Bölüm: **İsimleri, Kimlikleri ve Komşu Halklarla İlişkileri Bağlamında Gao-Chelar**

Dr. Şükrü AKTAŞ

200

9.Bölüm: **Ana Hatlarıyla Tarihte Van**

Dr. Öğretim Üyesi Tarık Ziya ARVAS

222

10.Bölüm: **Urfa Sancağı'nda Aşiretlerin Eşkivalık Hareketlerini Önemeye Yönelik Alınan Tedbirler Kapsamında Kışla İnşâsı Faaliyetleri**

Arş. Gör. Zafer BENZER

259

FOR AUTHOR USE ONLY

ÖN SÖZ

“*Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II*” adlı bu eser, öncelikli olarak Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye tarihi, kültürü ve sosyolojisi üzerine kaleme alınmış akademik araştırmaları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra dünya tarihi ve kültürünü merkeze alan çalışmalara da yer verilmiştir. Kitapta mümkün olduğunca özgün konular tercih edilmiş ve konu başlıklarının disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması önemsenmiştir. Böylelikle her bir çalışmanın da kendi alanına yeni perspektifler kazandırması hedeflenmiştir.

Çalışmanın ikinci cildinde yoğun olarak askeri tarih, kültür tarihi, sanat tarihi ve şehir tarihi konuları ön plana çıkmaktadır. Böylece bu alanlarda yeni bulgular ve farklı bakış açılarıyla hem Uzakdoğu hem de Türkiye tarihine ve sosyolojisine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda Uzakdoğu tarihi ile Türkiye’nin tarihi, sosyal yapısı ve kültürel birikimiyle ilgili mevcut araştırmalarda varsayılan bazı boşlukları doldurmak gayesiyle ortaya çıkmıştır.

Eserin ikinci cildinde, ülkemizde alanlarında uzman ve çeşitli üniversitelerinde akademisyen olarak görev yapan Ercüment Topuz, Mehmet Çaparlar, Nagehan Üstündağ Özdemir, Pınar Tokaş, Şengül Demirel, Şükrü Aktaş, Tarık Ziya Arvas ve Zafer Benzer tarafından kaleme alınan on bölüm bulunmaktadır. Bu yetkin isimlerin yanı sıra hakemlik sürecinde de değerli bilim insanlarının katkı ve emekleri söz konusu olmuştur.

Sosyal bilimlerde ve özellikle de tarih alanında kendisine özel bir yer edineceğini düşündüğümüz bu kitabı bilim dünyasına kazandıran yazarlara, hakemlere ve LAP (Lambert Academic Publishing) yayınevine çaba ve özverilerinden dolayı teşekkür ederiz.

Editörler:

Dr. Öğretim Üyesi Türker UYGUR & Dr. Öğretim Üyesi Volkan TUNÇ

2.BÖLÜM

İSTİRAHATE Mİ YOKSA SEFAHATE Mİ İSTİNAD: OSMANLI'DA KONAKLAMA KÜLTÜRÜ VE OTELLER

İSTİRAHATE Mİ YOKSA SEFAHATE Mİ İSTİNAD: OSMANLI'DA KONAKLAMA KÜLTÜRÜ VE OTELLER

Dr. Öğretim Üyesi Ercüment TOPUZ

Orcid No: 0000-0001-9458-1384

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

e-posta: ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Giriş

Tarihi müktesebatın mümeyyiz vasfı, sürekliliktir. Bu sirkülasyonun sinerjisi, değişimdir. Değişimin değirmeni ise devrimlerdir. Devrimler, tarihi dönemler arasındaki denklemin çarpımına eş değer olduğu için sanayi devrimi de mezkûr müktesebatın kronolojik toplamından değil (evriminden) çarpımından ortaya çıkmıştır. Bu çarpmanın şiddetiyle şekillenen XIX. yüzyıl, kendisinden önceki asırların “artık kıymeti” değil, “arsız değeri” olarak nitelendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme, hız ve haz öncelikli bir yaşamı öncelik edinmiş hâkim zihniyetin, had ve hukukun tahribine ve tahkirine koşullandırılmış koşuşturmaları meşru hale getirmesinden kaynaklanmıştır. Yüzyılın en önemli müşahit ve muhaliflerinden Karl Marx’ın “katı

olan her şeyin buharlaştığı ve geleneksel olan her şeyin ayaklar altına alındığı” (Marx-Engels, 2003; 56-57) cümlesi, “arsız değer” tespitinin bir müdelleli olarak görülmüştür.

Tahkir ve tahribe uzam konuya mevzu zaman dilimi, insani hayatı beşerî yaşama tercih ederek daha konforlu bir düzenin özlemine koşullandırılmış fikirlerin fiile dönüştürüldüğü bir aralık olmuştur. İrağı yakın eden kurumsal kulvarlar bu aralığın en önemli icraatlarından birini teşkil etmiştir. Karada kompartımanlar, suda kamaralar ile dünyanın çeşitli bölgelerine seyahat eden insanlar, dünyayı bir kasabanın mesire alanına çevirirken, kasada ve konteynerde binlerce kilometre taşınan hammadde ve mamuller ise dünyayı küçük bir pazar haline getirmiştir (Topuz, 2020; 298). Her şeyi herkesin tüketimine ve her yeri herkesin hizmetine amade kılan kurumsal kulvarlar, konuklarının soluklanması için konaklama kültürünü bahse konu gelişim paralelinde güncellemiştir.

Üretim ve tüketim kaynaklarına kulvar ulaşım yollarının sabit vagonları olarak görülen otellerin, mezkûr kaynakların kaynama noktasına işaret eden sanayi inkılabıyla ortaya çıktığı ve bu devrimin devinimine paralel olarak çoğaltıldığı bilinmektedir. Ancak otellerin oryantasyonuna ortam olan mirasın mebdei, toplumlar arası ilişkinin ve iletişimin şekillenmeye başladığı dönemlere kadar götürülmektedir. Konuklarına, korunma ve konforlu bir dinleme olanağı sunma iddiasıyla ihdas edilen bu tesislerin ilk örneklerine, dini ve ticarî ilişkilerin yoğunlaştığı Akdeniz dünyasında rastlanılmıştır. Yunanlıların dinlenme ve iyileşme için tasarlanmış köylerde termal banyolar tesis ettikleri ve daha sonra Romalıların da hükümet işlerinde seyahat edenlere kalacak yer sağlamak için konaklar-menziller inşa ettikleri ifade edilmektedir. Orta çağla birlikte Orta Doğu rotaları boyunca hem tüccarlar hem de dini ve dünyevi gayelerle seyahat edenler için bir dinlenme, güvenlik ve esenlik yeri olarak tasarlanan kervansarayların ortaya çıktığı, ancak bahse konu dönemde mezkûr yapıları önceleyen ve konaklama türünün ilk örneklerinden biri olarak görülen manastırların ve daha sonra İslam dünyasında karşılıkları olarak görülen tekke ve zaviyelerin de bu bağlamın meccanen menzilleri olduğu hatırlanmalıdır. Dini tarikatların, zikrolunan gruplara hizmet vermek için inşa ettikleri bu sığınaklar, hayır kurumlarının kurumsallaşmasına referans olurken, Yunan ve Roma geleneğinden gelen konaklama kültürü ise Akdeniz

dünyasında ticari, dini, içtimai ve siyasi hedeflerle hareket eden kervansarayların ve hanların ihdasına temsil olmuştur.

1. Konaklama Kültürünün Kurumsal Tarihine Bir Derkenar: Türk-İslam Deneyimi

Otel öncesi konaklama kültürünün temsiliyetini teşkil eden han ve kervansaray gibi yapıların mütekâmil formlarını, Anadolu'nun imaretine ve istimaletine hizmet eden Türk-İslam Devletlerinin yaşayan hatıralarında müşahade etmek mümkündür. Mekânın ve zamanın mirasına muvafık bir şekilde bu tecrübeyi tevatür, temellük ve temessül siyaseti ile tertip, kendi gerçekliğini de dikkate alarak tercüme ederek üzerinde bulundukları toprak parçalarını yaşanabilir kılan Selçukluların ve halefleri konumundaki beyliklerin, konaklama kültüründe ortaya koydukları performansların izlerine bugün bile rastlanılması mezkûr gözlemin misallerindendir. Kendilerini Selçukluların devamı olarak telakki eden/ettiren Osmanlılar ise bu tecrübeyi ticari, dini, içtimai, askeri hatta idari pozisyonuna paydaş kılma noktasında daha mahir davranmışlardır.

Anadolu'daki Roma imparatorluğuna ait konaklama kültürünü, Karahanlı ve Gazneli Devletlerinden miras aldıkları “ribatlar” ile harmanlayarak kendilerine özgün bir yapı ortaya çıkaran Selçuklular ve onların izinden giden Osmanlılar, kervansaraylar, hanlar ve hayır kurumları ile dini, içtimai ve iktisadi dinleme deneyimini bir üst seviyeye taşımışlardır. (Turan, 1964: 487). Kentler arasında ticari hayat başta olmak üzere çeşitli seyahatleri kolaylaştırmak maksadı ile yapılanlara “kervansaray”, aynı amaç ile mükellef kent sınırları dâhilindeki binalara da “Han” denilmiştir (Çetin, 1981:180). İktisadi hayatın ihya ve istikrarına koşullandırılmış bu tür yapılar umumiyetle bir devenin 7-8 saatte alacağı mesafelerin sonunda inşa edilmişlerdir. Belli uzaklıklar dâhilinde tesis olunan bu müesseseler, ticaretin yoğunluğuna göre güzergâhlardaki sayıları ya artırılmış veya azaltılmıştır. Örneğin Sivas-Kayseri yolu (195 km'dir) arasında kervansaray sayısının 24 olduğu yaklaşık olarak her 18 kilometrede mezkûr yapıların inşa edildiği bilinmektedir. (Çetin,1981:180; Topuz, 2017: 125).

Ticari kazanımları koruma kaygısıyla inşa edilen konaklama kurumlarının dini ve içtimai istirahatteki karşılıklarını ise tekke ve zaviyeler başta olmak üzere bunlarla aynı mükellefiyete sahip hayır kurumları oluşturmuşlardır. Anadolu Selçuklu bakiyesinin meşru mirasçısı olarak ortaya çıkan Osmanlılar, mezkûr tecrübenin tercümanları olan meşayihle kurduğu iletişimin ilişki boyutuna göre tekke ve zaviyeler tertip ve tezyid olunmuş, bu yapılar zikredilen konaklama siyasetinin başucuna konulmuştur. Din, mezhep, meşrep ayırımı gözetmeksizin yolculara, yolda kalmışlara, yolsuzlara ev sahipliği yapan bu kurumlar, içtimai ve dini istirahata istinatgâh olduğu gibi toplumsal imtizacında istihsaline ilmek ve siyasi itibarında istikrarına da istif olmuşlardır.

İstanbul'un fethiyle birlikte mezkûr ilmek ve istif, patrimonyal bir protokolden pay almıştır. İbrahimi dinlerce kutsal kabul edilen kentlerin ve kadim dünyanın ilim merkezlerinin de kısa süreyle Osmanlı ülkesine dâhil edilmesi, böyle bir paylaşıma payanda olmuştur. Bu durum, konaklama müktesebatında hem keyfiyet hem de kemmiyet noktasında bir değişime sebebiyet vermiştir. Buna benzer gelişmeler, başta İstanbul, Kudüs, Kahire, Bağdat, Şam, İskenderiye, Mekke ve Medine olmak üzere çeşitli Osmanlı kentlerinin, farklı milletlere mensup seyyahlara dini, ilmi, ticari ve kültürel istirahatlerine ücretsiz birer istinatgâh olacak şekilde hanedan ve rical-i devlet başta olmak üzere bölge ileri gelenleri tarafından yapılandırıldıkları ifade edilmiştir (Tournefort, 2005; 60 - Gerlach, 2006; 330, 444, 459). Bu tespiti temsil birçok misal Osmanlı dünyasında mevcuttur. Mohaç savaşı esirlerinden Bartholomaeus Georgievic'in Türklere ilişkin tuttuğu kayıtlarda bu yapıların meccanen hizmet yürüttüklerine ilişkisi müşahedesi (Georgievic, 1998; 54), Habsburg elçilik sekreteri Adam Werner'in benzer ifadeleri (Werner, 2011; 48-49), yine aynı dönemde Macaristan'dan başlayıp Amasya'ya kadar uzanan seyahatinde Dernschwam'ın gözlemleri ve de benzer nitelikler taşımaktadır.

“Ali Paşa, yukarıda bahsettiğimiz caminin karşısına, kendisine hayır dua edilsin diye tur kervansaray yaptırmış ve bunu vakıf olarak camiye bağışlamış. Böyle kervansaraylar Türkiye'nin her yerinde görülür. Yabancılar ve yolculara mahsus bir nevi konaklama yerleri. Kasaba, koy ve şehirlerde rastladığımız kervansarayların benzerleri İstanbul'da pek çok. Zira

Hristiyan memleketlerde olduğu gibi yabancıların ve yolcuların para karşılığında gidip kalacakları, yiyip içecekleri han, otel ve benzeri binalar yok buralarda. Kervansaraylar padişahındır. Paşalar, beyler veya varlıklı kimseler tarafından yaptırılan cami, hamam, şifahane gibi müesseseler için bu kervansaraylar vakıf olarak yaptırılıyor. Ayrıca İstanbul'da padişah tarafından çok büyük ve çok güzel bir kervansaray yaptırılmış. Burada üç gün hiçbir şey ödemedi kalınabiliyor, yenilip, içiliyor.” (Dernschwam, 1992; 57)

Kaleme aldığı çalışmalarla döneme ışık tutan çağdaş tarihçilerden Suraiye Faroqi'nin “Hacılar ve Sultanlar” adlı eserinde Osmanlı hanedanının, Mekke'de mevcut hanları hacıların hizmetine sunulması için yapmış oldukları hayırlara ilişkin hem keyfiyet hem de kemmiyet noktasında verdiği bilgiler aynı minval üzeredir. Faroqi, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Medine'deki yoksul hacı adaylarının kaldığı 63 handa yapılan onarımlar toplam 32000 altın olarak hesaplanıyordu ki bu 16.yüzyılın sonunda Medine'deki onarımların toplam 92000 altına ulaşması anlamına gelmekteydi. 1564 'te bir tek hanın yenilenmesi ve genişletilmesi, bin altına çıkıyordu.” (Faroqi, 1995:107).

Konaklama kültürüne ilişkin iletişimin pay edildiği payitaht İstanbul'da da durum farklı değildir. XVII. Yüzyılda Hacegânın yaptırdığı 70 ile 300 oda arasında değişen 28 han ve 14 kervansaray ile genelde bekârların meskûn olduğu ancak dışarıdan gelenlerin konaklamalarına ruhsat verilmiş yüzlerce bekârhanenin zikredilen hassasiyetler üzerinden hizmet verdikleri vakidir. (Evliya Çelebi I/1, 2003:279-282). Pakalın'ın belli bir tarih aralığı paylaşmadan sadece hanların kapasitesinin 2500 ile 3000 arasında olduğunu iddia etmesi ise Çelebi'nin tasvirinden hareketle yapılan bir tespittir (Pakalın, 1983; 245).

Osmanlı sultanların ebedi istirahatgâhı olarak tavsif ve taltif edilen Bursa'da da iktisadi, dini, kültürel kaygılar başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştırmak için kervansaraylar, hanlar, hayır kurumları ve bekâr odalarının inşa edildiği dönem müşahitlerinin şahadetiyle sabittir. Müşahit Evliya Çelebi mezkûr yapıları şu şekilde tasvir etmektedir: “Kuruluş dönem sultan ve hanlarının inşa ettirdiği büyük imaretlerin dışında 21 adet fakirlere hizmet veren imaretler vardır ki gelip geçen yolculara, zengin ve fakirlere bütün yıl boyu sabahtan akşama teklîfsizce açıktır.”

Ticari kaygılarla inşa edilen kervansaray ve han sayısının ise toplamda 108 olduğunu

belirterek bunların bir kısmının kale gibi güvenli ve büyük yapılar olduğunu ifade sadedinde durumu şu şekilde resmedilmiştir: “Acem Hanı, bu da kale gibi bir büyük handır. Bunun da develiği, ahır ve kat kat ve çeşit çeşit 200 odası, havlısında iki katlı bir mescidi ve altında büyük bir havuzu var. Nahçıvan, Şirvan, Lahican ve cihan yarısı İsfahan'dan gelen Acem tüccarlarının hepsi burada konaklarlar. İpek mizanı emini burada oturup iki yüz adamıyla gelen ve giden bütün ipek tüccarlarından gümrük alır.” Devamında bu yapıların bazılarında yolcuların, gelen ve gidenlerin (ayende ve ravende) konup göçerin, bedava istifade ettiği, teklifsiz kaldığı dile getirilmiş, zanaat ehli, garip ve başka şehirlerden gelmiş bekârlara hizmet veren 70 adet bekârhane mevcut olduğu da ayrıca belirtilmiştir. (Evliya Çelebi II/1, 2003:20).

Dönemin bir diğer müşahidi Eremyan Çelebi Kömürçian'da İstanbul'a ilişkin gözlemlerinde bu konaklama yapılarının işlevselliğini şu şekilde tasvir etmişti: “...misafirhanede bulunanlara vakıf şartına göre yalnız üç gün, günde iki defa birer bakır sini ile herkese birer tas buğday çorbası ve birer ekmek ve her gece birer mum, her at başına da bir yem sadakası verilirdi.” (Kömürçian, 1988: 280). Yine bu dönemde İstanbul'da İngiliz elçisi olarak bulunan Winchesley Kontu'nun silahtarı ve katibi olan Ricaut ise hanların nitelik ve niceliklerini şu ölçekte tersim ve tasvir etmiştir:

“Geceleri yolculuk yapanlar için Han yaptırmayı dini bir görev sayarlar; oralarda sığınabilecek bir çatı bulanlar, Hanları yaptıranlara hayır dualarını yollarlar. Türkler bu tür yapıları yapmakta çok mahirdirler, İmparatorluğun hemen her tarafında bunlara rastlamak mümkündür. Camilerin yanına yapılan hanlarda ayrıca hamamlar, yolcular için gerekli maddeleri satan dükkânlar bulunur. Bir kısmının öyle fazla geliri vardır ki, geceleri Handa konaklayanlara akşam yemeği bedava verilir. (Ricaut, 2004: 169).

Konaklama kültürüne ilişkin yapılan gözlemlerin dönem resmi yazışmalarına da yansıdığı görülmüştür. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında II. Selim'in hem Halep ve hem de Niğde yakınlarında inşa ettirdiği kervansaraylar örneğinde görüleceği üzere (3.Nolu Mühimme Defteri, 1993; 491), mezkûr zaman diliminin öncesinde ve sonrasında başta sultanlar olmak üzere rical-i devletin, eşrafın ve hayır sahiplerinin iştirakleri ile inşa edilmiş ve bu tür teşebbüslerin, Osmanlı coğrafyasının ticari, dini, siyasi ve idari anlamdaki uzaklıklarını yakın ederek üç kıtanın bir ve bütün şeklinde algılanmasına

ortam hazırlamıştır. Buralardaki hizmet anlayışının sürekliliği ise resmi ve gayri resmi teftiş ve denetimlerle sürdürülmüştür. TS.MA.e. adlı fondaki vesika ise bu fiili durumun hukuki bir temsildir. “Müteveffa kapı ağası İbrahim ağanın ayende ve ravendeye bina eylediği karbansarayına ba’zı kimesneler gelüp üç dört gün oturmağa kanaat etme/melerinden” (TS.MA.e. 890/3) kaynaklı sıkıntıların giderilmesi için II. Selim’in Üsküdar kadısına hitaben yazdığı ferman, mezkûr yapıların belli kaide ve kurallar çerçevesinde muayyen sürelerle yolculara meccanen hizmet sunma alışkanlıklarını ihlal edenlere karşı alınan bir önlemdir.

XVII. yüzyılda siyasi çelişkilerin iktisadi çelimsizleri beslemesiyle içtimai hayatta meydana gelen taşkınlıklar güven ortamına dayalı bir önceki asrın iklimini ortadan kaldırmış, bu durum konaklama kültüründe bir belirsizliğe yol açmıştır. Belirsizlik nedeniyle ticari, dini, ilmi ve kültürel seyahatlerin, kara yoluna nazaran daha güvenli olan deniz yoluyla gerçekleştirilmesi kervansarayların müşterilerinde, tekke ve zaviyelerin de misafirlerinde belli oranlarda azalma meydana getirmiştir. Dönem mühimme kayıtlarında “yol kesme” ve “eşya gasbı” şikâyetlerinin fazlalığı bahse konu tercihin müşahhas bir temsildir. Deniz ulaşımının mümkün olmadığı yerlerde ise ticarete konu mal ve eşya ya kendi mahallinde satılmış ya da bu tür riskleri göz önüne alarak büyük pazarlara gönderilmiştir. Güven ortamına ilişkin kaygının seyri, ticari ve dini güzergâhlar üzerinde hizmet veren bu yapılarda seyrekliğe neden olmuş, şehir merkezlerindeki hanların da işlerliğini ve işlevselliğini etkilemiştir. Celali isyanları adı altında kategorize edilecek taşkınlıkların meşrulaştırdığı eşkıyalık faaliyetleri o denli yoğunlaşmıştır ki kent ve kasabalardaki hanlar dahi bu tehditte kendilerini koruyamamışlardır. Bu tür tehditlerin zirve yaptığı 1606 ve 1608 tarihli vesikalar zikrolunan tabloyu tasvir etmektedir. 1606 tarihinde Haleb’ tabi Şecun kasabasında meskûn hanın eşkıya saldırısına maruz kalması aynı şekilde yaklaşık iki yıl sonra Nefs-i Dibekte bulunan hanın kurşundan çatısının belli bölümlerinin eşkıya tarafından çalınması ve önlem olarak kalan kısımlarının sökülüp çam tahtası ile örtülmesi

(A.DVNSMHM.d. 81/414)¹ konaklama kültürünün manivelasını teşkil eden yapılarıdaki güvenlik problemini gözler önüne sermektedir. Köprülüler sadareti hariç yüzyılın tamamına yayılan dâhili ve harici krizler ticaret ve seyahat güvenliğini sekteye uğratmış bu tür olumsuzluklarda konaklama kültüründe sıkıntılara yol açmıştır. Yüzyılın ilk on yılına ilişkin paylaşılan verilerin benzerine son çeyrekte de rastlanılmaktadır. 1690 tarihli vesikada “Hayrabolu kazası(nda) nâibü’ş şer’ olan Mevlana İbrahim zide ilmuhu dergah-ı muallama mektub gönderüb kaza-i mezbure ve tevabi-i kurra ahalileri meclis-i şer’i şerife varub birkaç nefer haydut eşkıyası ebna-i müslimin yollarına inüb Hayrabolu ve Maalkara ve Tekfurdağ aralarında ve Yavli Köprüsü başında gezünüb - garet-i emval ve katl-i nüfus” (C.ADL. 61/3622) ettiklerine ilişkin şikâyet, konaklama yapılarını besleyen damarlar mesabesindeki güzergâhların hal-i pür melalini resmeden müşahhas bir misaldir.

Yüzyılın ilk yarısındaki kaosa ve ikinci yarısındaki sükûnete şahit olan ve payitaht İstanbul’dan başlayıp İran’ın kadim şehirlerine yaptığı ticari seyahatleri bir film şeridi gibi paylaşan Tavernier, kervansaraylara ilişkin çok canlı bir resim sunar. Tavernier’in gözlemlerinden Anadolu’daki en ücra noktada bile kervansarayın varlığına şahit olmak bu yapıların mezkûr coğrafyadaki yoğunluğunu göstermek açısından önemlidir. Kervansaraylar hakkında mesleki formasyonu nedeniyle detaylı bilgi paylaşan Tavernier yüzyılın sükûnet aralığını teşkil eden dönemde bu yapıların banilerini, fonksiyonlarını ve işlevlerini şu şekilde tasvir etmiştir:

“İki çeşit kervansaray var. Bazılarının vakıfları var ve bunlar –bizim hastanelerimiz gibi- birer hayrat; diğerleri böyle değil, yenen her şeyin ücreti ödeniyor. Buda ile İstanbul arasında sadece hayrat kervansaraylara rastlanıyor. Bu tür kervansarayları yalnızca valide sultanlar ve padişahın kız kardeşleri ya da Hristiyanlara karşı üç kez savaşa katılmış paşalar ve sadrazamlar yaptırabiliyor. Daha çok, vasiyetle bırakılan paralarla yaptırılan bu kervansaraylarda yolculara uygun yemekler veriliyor ve yolcular

¹ Vezir-i azam iken vefat iden babası Rüstem Paşa’nın Nefs-i Dibek’te bina eylediği hanın kurşunları bazı eşkıya (tarafından) söküp hala baki kalan kurşunlar dahi söktürölüp kurşun yerine çam tahtası ile kaplatılması için Mudurnu Kadısı’na emir verilmiştir.

kervansaraydan ayrılırken keselerinden hiçbir şey çıkarmadan kapıcıya teşekkür etmekle yetiniyorlar. Ne var ki, İstanbul ile İran arasındaki kervansarayların geliri yok; bu yüzden size ancak çıplak adayı sunuyorlar. Örtüleri ve şilteyi, yemek araç gereçlerini sağlamak size düşüyor; tereyağını ve mevsim meyvelerini ya kapıcıdan ya da köylülerden oldukça ucuza satın alabiliyorsunuz. Ayrıca, yol boyunca gözlemlediğime göre, birkaç milde bir atlar için arpa ve saman da bulunabiliyor. Kırsal kesimde, kervansarayların odalarını kiralamak için herhangi bir ücret ödenmiyor; buna karşılık kentlerde çok küçük bir ücret ödeniyor. Genellikle kervanlar kentlerdeki kervansaraylara hiç girmiyor, çünkü bunlar bunca atı, insanı alabilecek kadar büyük değiller ve yüz atlıdan fazlası burada asla rahat biçimde kalamıyor. Kervansaraya varır varmaz ister varlıklı olun ister yoksul, herkes bir oda alabiliyor; zira bu yörelerde insanların niteliği üzerinde hiç durulmuyor. Kimi zaman küçük bir çerçi -saygısından ya da çıkar uğruna- yerini büyük bir tüccara bırakabiliyor; ne var ki, kim olursa olsun hiç kimse odasından zorla çıkarılamıyor. Gece olunca kapıcı kapıyı kapatıyor ve her şeyden sorumlu oluyor; üstelik kervansarayın çevresinde her zaman bir bekçi bulunuyor.” (Tavernier, 2006; 142-143)

Dâhili ve harici meydan okumaların belli oranda absorbe edildiği XVIII. yüzyılda ise kervansaray ve hanların belirtilen mükellefiyetlere uygun hassasiyetler ile hizmet yürütmeye çalıştıkları Anadolu ve payitaht İstanbul misafirleri ve müşahitleri tarafından dile getirilmiştir. Joseph de Tournefort’un gözlemlerinde hanların hem fonksiyon hem de işlev kalitelerinin bulundukları konumlara göre değiştiğini belirtmektedir. Yollarda rastlanan vakıf hanlarının şehirlerdeki benzerlerine nazaran daha konforsuz oldukları ancak her ikisinde de “Vakıf hanlarında her şey için yapılan tek ödemenin kapıcıya verilen bahşıştır” sözünü özü olan “beleş” ibaresinin ortak olduğu görülmektedir (Tournefort, 2005; 62). Lady Montagu, “Türkiye Mektuplarında” bu yapıların başta ticari hassasiyetler olmak üzere çok farklı istirahat eylemlerine cevap verecek şekilde inşa edilmelerinden dolayı yapısal bağlamda şehrin her tarafından göründüklerini belirtmiştir (Montagu, 1971; 128). Bahse konu

hassasiyetler paralelinde inşa edilen han ve kervansaraylara ilişkin bu tür gözlemler, P.Ğ İnciciyan (1758-1833) tarafından da daha ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir:

“Sultan İbrahim’in validesi Kösem Sultan’ın yaptırdığı 366 odalı Valide hanı; Mehmed IV’i sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa binası olup içinde büyük bir sarmış bulunan Vezir hanı; Ahmed III’ in sadrazamı İbrahim Paşa’nın yaptırdığı Çuhacılar hanı, Mustafa III tarafından h. 1175 senesinde yapılan Yeni han. Üç katlı olup 166 odası bulunan bu handa, her katın, muhtelif yükseklikteki üç sokağa açılan üç kapısı vardır.” (İnciciyan, 1956; 24).

Dönem vakanüvisi olan M. Hâkim Efendi’nin kendi ismi ile müsemma eserinde vakıf kimliğiyle ön plana bazı han odalarının muayyen bir süreyle meccanen hizmet sunmasının belli kesimlerce suiistimal edildiğine yönelik paylaştığı pasaj da bu yapılara ilişkin yapılan gözlemlerin tersten okunmasına bir temsildir. (M.Hakim II; 2019;966). Yüzyılın sonunda İstanbul’u ziyaret eden Willam Wittman’ın hanlara ilişkin gözlemlerinde de aynı tasvirleri bulmak mümkündür.

“Adında belli olduğu gibi buralar halka açık yerlerdi. Türk ticaret erbabına ayrılmıştı. Geceleri yatmaları için küçük odalar, mallarını satmaları için uygun yerler vardı binalarda. Alt katta geniş ve açık bir alan bulunuyordu. Bir üst kat, sütunlar üzerinde bir galeriydi, avlunun çevresini dolaşıyordu. O galeriden tacirlerin odalarına çıkılabiliyordu. Her şey derli toplu, her taraf mallarla doluydu. İstanbul’daki hanlar, Türkiye’nin başka yerlerine yolculuk ederken gördüklerimizden farklı oluyor. Ötekiler her bakımdan daha alt düzeyde. Başkenttekiler ise koca koca binalar. Sultanların, başka ileri gelenlerin desteğiyle devreye girmiş. Binaları ticaretin kolaylaştırılması için, halkın yararı için yapmışlar. Taştan yapılmış oldukları için yangına karşı dayanıklıdır. Bazılarında her üç kat da odalara ayrılmış. İmparatorluğun her yanından başkente gelen tacirler de kervanlarla getirdikleri mallara da buralarda kolayca yer bulabiliyor. (Wittman, 2011; 47)

Witmann’ın, payitaht İstanbul hanlarına ilişkin gözleminde bu yapıların özellikle hem üretici hem de tüketici açısından çok büyük kolaylıklar sağladığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan Witmann’ın bu tasviri, yüzeysel bir şekilde tahlil edilirse devlet, hanlar vasıtasıyla ticaret ve ticaret erbabı üzerindeki denetimini daha kolay bir şekilde gerçekleştirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tespitleri teyit eden verilere dönem kayıtlarında rastlamak mümkündür. 1702 tarihli mühimme kaydında İstanbul’da kumaş ticareti ile meşgul tüccarın farklı hanlarda meskûn olmalarından dolayı aralarına hilekarların karışıp kalite ve fiyatlarla oynamalarının önüne geçmek

maksadıyla Tavukpazarı'nda Vezirazam Hüseyin Paşa'nın bina ettirdiği hanın bu işle meşgul olanlara tahsis edilmesi ve başka yerlerde kumaş ticaretinin yasaklanması emredilmiştir (A.DVNSMHM.d. 112/845).

Dönem müşahit, misafir ve vesikaların şehadetleriyle Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askeri hareketliliğin sübvansesine koşullandırılmış iktisadi, içtimai ve dini hayatın matbahı, meskeni ve mabedi olan yapıların hem keyfiyet hem de kemmiyet noktasında yeter derecede olmaları için gayretler sarf edildiği vurgulanmıştır. Mezkûr yapıların yeterlilikleri, tüccarlar başta olmak üzere hacıların, yolcuların ve seyyahların sadece dinleme ihtiyaçlarını değil aynı zamanda bunların ticaretlerine pazar, üretimlerine tezgâh ve güvenliklerine gemi olduğu bu paralelde hizmet sundukları ifade edilmiştir. Bahse konu yapıların bu tür mükellefiyetlerle mücehhez olmaları, hanedan ve devlet ricali tarafından tesis veya tamir edilmelerine, yapı ve fonksiyon itibarıyla daha verimli bir hizmet sunmalarına kapı aralamış bu durum dönem müşahitlerinin tasvirlerince de teyit edilmiştir. Ticari ve dini hayatın yoğun olduğu bu koşuşturmalardaki yorgunluklara yorgan olan mezkûr yapı stokları, XIX. yüzyılda da varlıklarını sürdürmüşler ancak mekânın imkânı ve zamanın varidatı ölçüsünde belli güncellemelere de tabi tutulmuşlardır.

2. XIX. Yüzyılda İktisadi İstikrara ve İçtimai İstirahata Bir İstinadgâh: Bekâr Odalarının İmhası, Han ve Kervansarayların İhyası

Konaklama kültürünün tesis ve tevsi'ine temel olan ihtiyaçların (iktisadi, içtimai, dini, siyasi vb) kemmiyet noktasında kemale erip yeni bir keyfiyete ortam olması, XIX. yüzyıla birlikte askeri merkezli başlatılan yenileşme hareketlerinin maliyetini karşılamak amacıyla özellikle iktisadi hayatın ihyasına koşullandırılmış gayret ve çabaların bir sonucudur. Bahse konu keyfiyet, darsaadet başta olmak üzere ticarete, ibadete (dini), muamelata (içtimai) ve tahsiniyata (kültürel, ilmi seyahat) beşik şehirlerdeki hanların ve kervansarayların ıslahını, olmayan bölgelerde ise ihdasını gündeme getirmiştir.

Bu tür yapıların yetersizliği veya eksikliği de farklı alternatif konaklama tesislerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Alternatif yapıları, gayri resmi inşaya

konum olan koltuk tabir edilen handan bozma “na’l-bendler” (Asım, 2015; 358-360) teşkil ederken konuklarını ise kâr-ı kesb için taşradan kentlere gelenler oluşturmuştur. Merkezi inisiyatifin izni dışında inşa edilen veya eski yapıların dönüştürülmesiyle ortaya çıkartılan bu tür yapıların denetimden yoksun olması zamanla güvenlik sorunlarına kapı aralamıştır. Konuklarının iktisadi istihdama ve içtimai imtizacın istimrarına istinat olmaktan ziyade mezkûr alanlarda inkıraza yol açtıkları dönem vesikalarında kaydedilmiştir. Bu bağlamda 1807 tarihli vesikada “Taşradan kesb ü kâr için Dersaadete gelen ecnas-ı muhtelif bekarların, kimi İstanbul’da ve kimi Galata ve Kasımpaşa’da kalyoncu ve zümre-i aherin hanlarına odalarına ve ba’zı akarar olarak yapılmış bekar odalarına yerleşüb beher gece şarab, hamr ve zina ile nice ef’al-i mezkûreye aşikârene ictisar ettikleri cümlelerin malumu (TS.MA.e. 896/59) olduğu bu türlü irtikabların da istihdama ve imtizaca istikamet tayin etmekten ziyade tam tersi bir yönde istekler uyandırdığı ifade edilmiştir.

Vesikada belirtilen bekâr odalarının artışı ve koltuk tabir edilen han benzeri na’l-bend dükkânlarının kesretine ilişkin şikâyetler her dönemde söz konusudur. Ancak bahse konu sürecin XVII. yüzyılda ortaya çıktığı, yıkıcı etkilerinin XVIII. yüzyılda hissedildiği ifade edilmiştir. Özellikle payitaht İstanbul’a I. Mahmud döneminde (1730-1854) göçün men’i ve şehir girişlerin pasaporta tabi tutulması bu ifadenin illiyetlerinden biridir (Topuz, 2018; 301-305).

XIX. yüzyılla birlikte payitahta yönelik yürürlüğe konulan pasaport uygulaması ve ülke içi seyahat ve göç denetiminin adı olan mürur tezkiresi nüfus hareketlerini kontrol noktasında yetersiz kalmıştır. İktisadi, içtimai ve idari vb. tazyiklerle ortaya çıkan yatay topluluk hareketlerinin kentlerde oluşturduğu kalabalıklar, han benzeri izbe yataklıkların (na’l bend dükkânları) artmasına ortam hazırlamışlardır. Teftiş ve denetimden yoksun bu tür gayri resmi yapılar hem mucib-i killet ve sıhhat yönünden hem de ahlak ve asayiş cihetinden kentler için büyük tehdit oluşturmuştur. Böyle bir tehdidin varlığı hanların inşasının ve ihtiyaca göre yapılacak eklemelerin bile yasaklanmasına sebebiyet vermiştir. III. Selim döneminde bahse konu halin tasviri ve alınan önlemler Asım tarihinde aşağıdaki pasajda şu içerikle ifade edilmiştir:

“Bina’en ‘aleyh vükelay-ı devlet-i encüm-sıfat, ‘akd-i encumen-i meşveret ederek tertib eyledikleri şera’it-ı nizam, bu resme keşide-i silsile-i erkām kılınur ki, nefis-i İstanbul ve muzafatından olan Kasaba-i Ebu-Eyyüb ve Üsküdar ve Galata ve Kâsım-paşa ve Top-hane’de fima-ba’d muceddeden han odaları bina olunmayup, mahsus hatt-ı şerif ve izn-i münif sudur eylemedikçe ruhsat verilmemesi ve el-yevm mevcut bulunan hanların hey’et-i asliyelerinden fazla derunlarına oda zamimesi ve haricden ‘arsa ‘ilavesi ve mechuletu’l- ahval eşhasa mebit u mesken olan han ve bi-kar odaları ve kahve-hane ve na’l-bend dükkânı suretinde koltuk ta’bir olunan hanlar yapılmaması ve mahall-i mezkurenin birinde tohmet ve na-merza hareket ile bir kimse ahz olundukda, icinde sakin olanların cumlesi ihrac ve kapusunu bend ve bir dahi bi-kar sakin olmamak icun mahallat arasında ise mute’ehhilin odaları ve carşu ve pazarda ise iktizasına göre esnaf dükkânları yapıdırılıp ve ashabının bi-kudret oldukları sabit oldukda, ma’rifet-i şer’le ve değer behasıyla zi-kudret kimselere bey’ etdirilmek vech üzere tanzimi ve ‘an-asl eser-i bina olmayan ‘arsa-i haliye üzerine bina ihdası, mehaziri müstelzim olduğundan, bundan akdem bi’d-defe’at men’ olunmuş iken, tama’a mebni ba’zı Yehud ve Nasara ebniyesine izn u ruhsat verilmiş olmağın, bundan sonra Bostancı-başı ve Galata Voyvodası ve Mi’mar-başı izin tezkiresiyle ve mucerred Kadı ve Na’ib i’lamiyle mutevelli-i vakf ve mukāta’a ve timar ve ze’amet mültezimleri temessukleriyle vaz’-ı bünyad ve nasb-ı ‘imad olunmaması ve keferel hanşine ma’-i cari fûruhtu ve hammam binası ‘an-asl memnu’atdan olmağla, husus-ı merkūma be-gāyet dikkat u i’tina olunması ve dekakin üzerlerine bi-kar odaları ihdasıyla ecnas-i muhtelif tehasun etdirilmeyüp ve dekakinin dahi kaddine hadd ta’yin olunup, ol mikdar- ı mahdudu güzerman etdirilmemesi ve izni muş’ir musahhah ferman-ı ‘alî sadır olmaksızın bu makûle binaya mübaşeret edenlerin der-‘akab isim ve şöhrat ve lakablarıyla i’lam olunması ve ıgma ve musamaha edenlerin ve nihani izin ve ruhsat verenlerin te’dibi ve muktezası üzere ta’zir u tagrib ve ta’zibi ve cihan-nūma ve tahte’s-sema’ ve alcak şehnişinler ve dükkân kepengleri üzere peyke ve mastaba ihdası misillü, nizama mugāyir a’male minba’d cesaret olunmamak şera’iti düsturu’l- ‘amel ittihaz olunarak, İstanbul ve Ebi-Eyyüb ve Üsküdar ve Galata kadıları ve Yeniçeri Ağası ve Bostancı-başı ve Şehr Eminî ve Mi’mar-başı ve sa’ir me’murlar, da’ima bi’t-tedkik beraverde-i makām su’al u tazyik olacaklarını teyakkun ve tahkik edüp, ana göre hareket eylemeleri sicillat-ı mehakime ve Baş-muhasebe’ye sebt u takyid ve me’murlara ‘ala-hidetin işbu sal-i merkūm cumadelulası gurreti tarihiyle ba-evamir- i ‘aliyye tenbih u tehdid kılındı.” (Asım, 2015; 358-360).

Dönem vak’anüvislerinden Ömer Cabi Efendi ise yüzyılın başında bekâr odalarından neş’et eden ahlaksızların ulaşmış olduğu boyutları tafsilatıyla tasvir etmiştir. Üsküdar’da İskele-i Kebir ve Balaban İskeleleri yakınlarında faaliyet yürüten

bekâr odalarında meskûn kişilerin fuhiyâta temayülleri ve bu tür eğilimlere mezkûr mahal kurbundaki bazı esnafın yataklık etmeleri, şehrin sakinlerinin hayat tarzlarıyla mugayir bir tabloyu ortaya çıkartmış, böyle bir tablonun tasfiyesi için de yüz otuz tanesinden fazlasının yıktırıldığı aktarılmıştır.

Üsküdar'da İskele-i kebîr ve Balaban İskeleyi kurbunda, bekâr odalarında olan fuhiyyât haddi tecâvüz edüp ve ehl-i 'ırz makulesi dahi dest- res' bulunduğu âşikâr, lâkin bir zâbitânın basmak lâzım gelse, fesâd olacağı âşikâriyle, Toptaşı [nâm] mahalde dahi odalar peydâ olmağla, başlayüp giderek Pâdişâh-ı âlem ferce-i Beşiktaş Sarayı'nda olmağla, bî-vakt keyfiye ötüp odanın penceresinden tabanca vü tûfeng atmağa ictisâr ve ba'zen deniz kenârında, fâhişelerin düşürdükleri çocuklarının ölüleri bulunup ve avret ölüsü dahi kenâr-ı kurb-ı Üsküdar'da zuhûruyla, börekçi ve salebci ve gözlemeci table-kârları, odalarda avretler ile ahz u 'atâ ve bakkal şâkirdleri, avretlerin istediklerini getirüp götürmeğe mübâşeret, Galata'dan çok ziyâde bir ma'nâ olup, hammâlların odaları ve kalyoncuların odaları ve bâ-husûs iskele etrâfında, sokakda bir kimesnenin iltifat etmediği bî-âr sürtük fahişeler, kayıkhânelerde, sekizer-onar, gecelerde sokaklarda kol gezer gibi üçer-beşer ve ba'zen köylüler, gece araba ve yük beygirlerine tahmil ile etrâf köylerde, yazlarda bağlara götürmeleriyle, bağların aralık aralık köşkleri harâb ve bazen ihrâk, bağ sâhibleri, bir ferdi gücendirse, garazen birkaç günden sonra ol kimesne murâd edince, ol gece ol âdemin bağı köşkünü ihrâk eylese, etrâf bağlarda fâhişelerin olmalarıyla, "anlar yakmışdır" deyü, kırdâ mâlî olanın râhatı meslûb olmağla, yerliden bu hâletleri, Bostancıbaşı Ağa'ya mahrem-i esrâr eyledikleri yerlüler birkaç defa ifâde edüp ve husûs-ı mezbûr, Ağa'nın dahi ziyâde matlûbu olmağla, Bâb-ı âli'ye ve taraf-ı Mülûkâne'ye ifâde ile, "oda sâhibleri dahi odalarının hedm olmasma râzıdır. Tek şol fuhiyyât-ı erâzil [i] kurb-ı Mülûkâne'den def ile, hastalık ve şâir mesâib defini mücib ola" deyü, husûs-ı merkum irâde-i aliyye olup, "hedm olunacak tahminen ne mikdâr odalar olmak gerekdir" deyü, Mi'mâr Ağa tarafından kifâyet mikdârı neccâr cem'i için 'icâleten, bir fitne icrâ olmadan, suâl olundukda, "otuzvedî ve kırk mikdar olur" cevâbiyle, yevm-i merkumda Bostancıbaşı Ağa kuluyla ve biraz hasekiyân ve yeniçeri tarafından yazıcılar ve nevbetçiler ve kapu kethudâları ve Tersâne-i âmire tarafından Başağa çavuşları ile ve bu kadar amele ile Üsküdar'a vüsûl ve Usta ve Üsküdar Kolluğu ve Mahkeme tarafından âdem ile hedme şurû' ve hedm olan odalardan, ecnâs avretler zuhûr, beşiğiyle örgü ve gergefiyle taşra ve esbâbful eşkâllerini sokaklara ilkâ ile, yüz otuz odadan mütecâviz oda hedm ve Çukurliman nâm mahalde kayıkhaneler olup, üzeri yehûd-hâne olmağla, anın dahi hedm olunmak iktizâsını, erâzil makûlesi, fâhişeyi zarûrî yehûd-hâneye koyup, yehûdiler havflarından setr etmekden gayrı çâreleri olmamağla, mücib-i fesâd olunduğu ifâde, lâkin fermânda bu güne akâr olarak onbeş-yirmi odalı yehûd-hânenin hedmi zikr olmamağla, Mi'mâr Ağa ve Bostancıbaşı Ağa hedmden ictinâb etmekle, ahâliden ba'zı hedm olunmasını derakab tarafı şer'den, ahâlî ağızından ilâm olunup ve yevm-i merkumda Pâdişâh-ı âlem Beşiktaş üzerinde Yıldız köşkü nâm mahall-i mürtefi'a tebdil binışı ile teşrif ve dîrbîn ile odaların hedmini temâşâ buyurmuşlardır. (Cabi Ömer Efendi, II. 2003; 761-62)

Bahse konu tabloların tasfiyesi için güvenlik politikaları başta olmak üzere birçok program ve planlar sahneye konulmuştur. Bunların en tutarlı olanlarından biri de mahalle kültürünü ayakta tutan kadimden itibaren yürürlükte olan “kefalet sistemi” olmuştur. Ticari alışverişte mesuliyetlerin yerine getirilmemesi durumunda tarafların mağdur olmaması için üçüncü kişilerin mükellefiyetini tanımlayan “kefalet”, mahiyeti itibarıyla ile çok geniş manaları havi bir mefhumdur. Bu manalardan biri de birlikte yaşama ülküsünün asgari şartlarına atıf yapan kişilerin birbirine karşı tanıklıklarını ifade eden “referans” çağrışıımıdır. Kavram; mekânın müşterek müşterilerine aidiyet kisvesi giydirmek için mahalle/mahalleli kimliğini karşılıklı mesuliyetler çerçevesinde örerek birlikte ve “bir” olarak bir bütün içinde var olmanın yolunu inşa eden resmi bir belgedir. Belgenin yazılı belgeselini Osmanlı mahalle kültürünün ittihadına ve istimarına sigorta olan kefalet sisteminde müşahade etmek mümkündür (ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin, 2001; 133-134). Özellikle XIX. yüzyılda mahallenin ve şehrin kültürel sükûnetini dumura uğratan göçmenler nedeniyle bu sistemle ilintili olarak seyahat edenlerin bahanelerini beyan ettikleri “yol hükmü” (mürur tezkiresi)² de her ne kadar kaçakların önüne geçemese de başvuru yöntemlerinden biridir. Kefalet sisteminin uygulamasına yönelik Şanizade Efendi’nin kendi adıyla müsemma eserinde paylaştığı metin bu konuda müşahhas ipuçları vermektedir.

“Ve İstanbul dâhilinde olan bi'l-cümle hânlar da kâ'in odalarda bulunan re'âyâ, isim ve şöhetleriyle tahrîr u defter olunarak, birbirlerine kefil ve kefilsiz kalanlar ihrâc ve bulunan eslihalalarının değer bahâlarıyla bi't-temâm devşirilmesi ve bahâları Defterdâr Efendi'ye hutâben sâdır olan fermân-ı 'âlî mücebince 'an-nakdin cânib-i mîrîden verilerek, esliha defterleriyle Bâbî 'âlî'ye gönderilmesi ve ba'de'l-yevm hâricden kefilsiz re'âyâ hân odalarına iskân olunmaması zımnında her bir hâna hâricden ve mutlaka ehl-i İslâm'dan birer Nâzır ikâme olunması hususlarını şâmil İstanbul Kadısı Efendi'ye hutâben fermân-ı 'âlî-şân sahife-pîrây-il sudûr ve bu mevâddın teftişine Dergâh-ı 'âlikapucu-başlılarından sâbık Cebeci-başî 'Ali Ağa me'mûr oldu. Ve taraf-ı şer'den bir Kâtib Efendi dahi ta'yîn kılınarak, mûmâileyhimâ ma'rifetiyle der- 'akab icrây-ı muktezây-ı emr-i şerîfe mübâşeret olundu” (Şanizade Mehmed Ata'ullah Efendi, I, 2008; 1077-78) “Müşârunileyh tarafından bu defa vâride olan tahrîrâtın hulâsa-i mefhûmunda, müşârunileyhin İzmir'e vusulünde firâr eden bin beş yüzden mütecâviz

² Mürur Tezkiresi için bkz. (Kütükoğlu 2006: 61-62).

erbâb-ı fesâdın ba'de'l-yevm derûn-i hânlarda iskân olunmamaları ve ashâb-ı ticâreteden olanlar 'ırz ve ticâretleriyle meşgul olmak üzere küfelâyâ bend olunarak hânlarda bunların iskân kılınması ve odalarda müsella kimesne mukim olmayup, efrâd-ı nâsdan kefilsiz ve mechûlül-ahvâl kimselerin belde-i mezbûrede içtimâlarına ruhsat verilmemesi ve bir edebsiz zuhûrunda derhâl taraf-ı şer'-i şerife ve zâbitâna haber verilerek hakkından gelinmesi ve bu veçhile hâncıların birbirlerine kefil olmaları..." (Ata'ullah Efendi, II, 2008; 759).

Kâr-u kesb için Dersaadetin yolunu tutmuşların meydana getirdiği huzursuzlukların def'i için etkin bir teftiş sistemi olarak kullanılan kefalet sistemi, yüzyıl boyunca başvuru yöntemlerinden biri olmuştur. Merkezîyetçi hassasiyetler üzerinden kendini kuranların veya kurgulayanların çağında Osmanlı Devleti'nin hala kefalet sistemine bu denli atıf yapması, coğrafi büyüklüğü ile nüfus yoğunluğu arasındaki ters orantıya ulaşım ve haberleşme ağlarındaki zafiyetlerinde eşlik etmesi neden olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında zikrolunan hassasiyetler için çabalayan ve bu bağlamda ortaya konan müktesebatın teftişini üstlenen Meclis-i Vala'da kefalet sistemine ilişkin verilen karar³ kefalet sisteminin yüzyılın ikinci yarısında da demografik denetimin etkili unsurlarından bir olduğunu göstermektedir. Ancak XX. yüzyılın başında bekâr odalarında mukim eşhasın irtikablarının kayıtlara geçmesi⁴, Dersaadetin konaklama yapılarının teftişine yönelik girişimlerinin yetersizliğine kanıt olmuştur.

Ticari hayatı tehdit ve içtimai hayatı tezyif eden uygunsuzlukları zikrolunan tedbirlerle te'dib etmeye çalışan devlet, diğer taraftan uzun vadeli çözümler üretme adına han ve kervansaray benzeri yapıların inşa ve küşadını önceleyecek teşebbüsleri de kolaylaştırmıştır. Emegın bile alınır satılır bir meta haline geldiği XIX. yüzyılda da önceki asırlarda olduğu gibi her iki yapının hizmet bedelleri vakıflardan karşılanmaya devam eder. Ticari, dini ve kültürel seyahatlere iştirak iden tüccarlar, dindarlar ve seyyahlar buralarda ücretsiz bir şekilde sabahlamaya devam etmişlerdir (Alom? 76).

³ İşbu tezkire behiyyeleri Meclis-i Vaka-yı Ahkâm-ı Adliyye ledel-ita beyan olunduğu üzere Dersaadet ve Bilad-ı Selasede kefilsiz ve mechul-ül ahval bulunan eşhasının memleketlerine def'i ve han ve bekâr odalarında olan hamal ve sairenin dahi kefalet-i kaviyyeye rabtı ile emniyet-i matlubenin devam ve istirahatı muceb vesail-i lazminen istihsal ve istikmalî hususunun suy-ş samiyesine iş'arı tezkir ve tebliği olunmakla ol vechle icra-yı icabına himmetve müsaarat buyurulması (MVL. 883/57).

⁴ Bekâr odalarında ikamet (idecek) ve genç çocukları birer desise ile kapatmak fiil-i kubhuna cür'et ettikleri anlaşılmış olan Trabzonlu Cûllah Mehmed ve Çingene Osman nam şahısların Dersaadete avdetlerine meydan verilmemek üzere terfikan ol-canibe i'zam kılınmış olmakla (ZB.461/15).

Yetersiz bütçeye sahip vakıfların veya şahısların mülkiyetindeki yapıların ise bizzat devlet tarafından tamir ve termim edildiği gibi han ve kervansaray inşa ve ihya etmeye çalışanların önündeki yerel ve merkezi engeller de ortadan kaldırılmaya çalışıldığı dönem vesikalarında kayıtlıdır. Örneğin Mihrab Dağı ta'mir olunan derbendde Harput ve Ergani arasında vaki' Kıcan ve Serdar ve Yeni Han kervansarayları (nın) *kabil-i sekene* olamayacak raddede *müşrif-i harab* olmasından dolayı ta'mir ve tesviyesinin yapıp buraların yeniden ihyası için mülk sahiplerinin de teşvik edilmesine yönelik emirlere karşılık yerel idarenin “*mevsim-i şita olmak cihetiyle ta'mir olunamamış ise dahi bi-mennihi-teala havaların kesb-i i'tidal eylemesi cihetiyle mezkûr hanların ta'mir ve termimiyle ebna-yı sebin düçar-ı taab ve zaruret olmaması ve sailinin istikmali hususunda* gerekenlerin yapılacağını merkeze bildirilmesi, han ve kervansarayların ihya ve ıslahının hem merkezi hem de yerel idarelerce ne kadar önemsendiğinin bir kanıtı olmuştur (MVL. 226/20).

Han ve benzeri yapıların inşasına yönelik ortaya çıkan engelleri aşma noktasında merkezi iradenin müdahalesine bir diğer örnekte Üveys Beyzade Mustafa Efendi'nin kendi selamlık konağını yıktırarak han inşa etme çabası esnasında karşılaştığı muhalefettir. Mustafa Efendi'nin memnuniyeti ile neticelenen hadise ilgili vesikada “Amasya hanedanından Selanik valisi devletlü Osman Paşa hazretlerinin kethüdaları izzetli Mustafa Paşa'nın kayını Üveys Beyzade Mustafa Efendi kendi selamlık konağını hedm ile han inşasına mübaşeret eylemiş ise de bazı ashab-ı izam tarafından bi- esas olarak vuku bulan müdahale üzerine han ı mezkûrun itmamına muvaffak olamadığından bu husus kendisine mucib-i gadr olacağından husus ı mezkûrun” (A.MKT.UM. 218/74) halli için merkezi iradenin müdahalesiyle ve hanın inşasına muhalif olanların bertaraf edilmesiyle neticelenmiştir. Bu ve buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ticarete mesken ve seyahate misafirhane olan yapıların sağlıklı bir şekilde tesis ve tevsine yönelik müdahaleler, hem şehrin sosyal dokusunun daha kolay bir şekilde kontrol edilmesine hem de ticari faaliyetlerin daha verimli denetlenmesine imkân tanımıştır. Diğer taraftan yukarıda tasvir olunduğu üzere bu olumlu tabloyu tersyüz eden bekâr odası ve nal-bend benzeri kaçak konaklama yerlerinin de önüne geçilmesine ortam hazırlamıştır.

Doğrudan veya dolaylı olarak iktisadi, siyasi ve içtimai yaşamın bütün uzuvlarına dokunan han ve kervansaraylar kent ve kasabaların iktisadi boşluklarını doldurmakla kalmamışlar aynı zamanda bunların sosyal dokularının korunmasına ve her iki alan üzerinde siyasi erklerin kontrolüne belli düzeylerde yardımcı olmuşlardır. Özellikle kervansaraylar kent ve kasabalardaki işlevlerinin bir benzerini kırsal alanda da sergilemişlerdir. Bölgenin demografik yapısının şenlendirilmesine ve topografik temellerinin de şekillendirilmesine imkân sağladığı dönem kayıtlarında ifade edilmiştir. Çorum sancağı Demirli nahiyesinin Çırlavak köyündeki kervansarayın uzun süredir bakımsız kalması nedeniyle sadece ticari kayıplar değil aynı zamanda Çırlavak köyünün demografik dolayısıyla topografik zenginliğinin giderek fakirleştiği belirtilmiş ve bu tevîl ilgili vesikada şikâyet yüklü kelimelerle ifade edilmiş ve bu tablonun giderilmesi için Mustafa nam kimsenin talebinin uygun görülmesi şu içerikle tavzih edilmiştir:

“Çorum sancağında Karahisar Demürlü nahiyesinde Çırlavak nam karyenin divanisi ve malikânesi vakf-ı karbansaray iken mezkûr karbansarayın imareti ve cüdran-ı erbaası ve sakfı bi'l-küllîye hedm olub ebna-yı sebil konmağa kabil olmadığına binaen miri kaleminde mukaddema hass-ı hümayuna kayd ve tashih olunmuş olub müddet-i vafireden berü harab olması karye-i mezkûrun dahi hali olmasına sebebiyet verdiği bu ana kadar şen'u abadan olmasına dahi kimse rağbet etmeyüb, ala-halihi kalmağın şimdi şen ve abadan eylemek üzere Mustafa nam kimesnenin talib ve ragıb olmakla defter-i şikk-ı evvel devletli inayetlü efendimiz hazretlerinin ber vakt-i neşat aliyelerinde ifade ve karye-i mezkûr ve çift bırakup şen ve abadan eylemek şartıyla beş gurus miri ve yigirmi gurs muaccele ile merkum Mustafa'nın yedine müceddeden bir kıt'a berat-ı alişan sadaka ve inayet ve bu vechle tanzime ve beratının irsaline himmet buyurulmaları.. ” (C.BLD. 96/4766).

Han ve kervansaraylar sadece iç piyasayı kontrol etmede merkezi iradenin elini kolaylaştırmamış aynı zamanda sınır ötesi ticaretin de gelişmesine kapı aralamıştır. Henüz emekleme halindeki sanayileşmenin kapitalist ilişkilere yeni rotalar tayin etmesi, bu tür hassasiyetlerin devletlerarası ekonomik etkinliklerde daha fazla ön plana çıkartılmasına bahane olmuştur. Avusturya'nın, ticari çeşitliliği genişletmek ve geliştirmek amacıyla Osmanlı sınırları dâhilindeki Akkırman'da bir kervansaray inşa ettirmek için talepte bulunması Prusya'nın güzergâha yatırım yapacağına yönelik

haberler bu bağlamda değerlendirilebilir. Zikrolunan bölgenin ticari açıdan stratejik bir konumda bulunduğu beyan olunarak özellikle nehir yoluyla ticarete konu eşyanın taşınması noktasında buranın kolaylıklara kapı aralayacağı ilgili metinde şu içerikle ifade edilmiştir:

Nemçe Çesarı'nın ticaret hususunda ikdamı ve sübutu say'ine hahiş ve arzusu kêmâl'i mertebe idüğü bundan akdem bit-t-tafsil hakıpayı merahim i ihtiva-yı veliyyü'n'-niamenelerine beyan-ı ictisar olunmuştu. Bu vak'a Beç tarafına tecessüs zımnında irsal kılınan şahsın varid olan bir küt'a mektubu mefhumunda Çesar-ı mersum Nemçelünün birkaç seneden berü memalik-i Leh'ten ifraz ve istishap eylediği eyalete maslahat-ı ticarete vakıf ve mütefennin birkaç adem gönderip ol havalinin keyfiyeti ticareti teftiş ve hey'et-i ülâsından ahsen bir surette vaz' ile vücut-ı terviç ve teshiline dikkat eylemelerini tenbih eylediği cihette memurin-i mersumunun bu defa Çesar-ı mezbure inhalarında Galiçya eyaletinden mürur idüeb Akkırmân'da Karadeniz'e munsabb olan nehr-i Turla'nın serapa suyu emtia ile mahmul-i sefayın üserasına müstaid ve kafi olup bu takdirde Galiçya'dan Akkırmân'a nehren emtia nakli hususunda suhulet-i derkar olmakla gerek Galiçya'dan naklolunacak emtiayı ve gerek memalik-i mahruseden celb eylediklerine binaen bu hususu Devlet-i âliyye arz ve istizana Der-âliyede mukim Nemçe elçisinin me'mur olacağı şehir-i Beç'de menkul ve mervi idüğü ve Belgrad kalesinde vaki' olan halet Beç'de rütbe-i tevatüre reside olduğu ve Prusya tarafından varid olan bir küt'a defter mucebince Prusya kralının harekete amade ve müheyya bir yol 86000 nefer sultani mevcut idiği şahs ı mersumun varakasinda masturdur (C.HR. 102/5069)

Kitlesel üretim araçlarının giderek ayrıştığı bir asırda “artık ürünün” milyonlarca tonla ifade edilmeye başlanmasıyla bunların istife değil istifadeye sunularak sanayi çarklarının daha hızlı döndürülmesi hedefi, Avusturya Çesar'ının Akkırmân'a ilişkin düşüncelerini doğurmuştur. Dolayısıyla “artık ürünün” tüketiciye ulaştırılması ve tüketicilerle buluşturma kaygısı, han ve kervansarayların ve her iki yapının işlevlerine benzer sorumluluklar üstlenen binaların devletlerarası ticari ilişkilerde daha fazla ön plana çıkartılmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın iktisadi eğilimleri, karada bu tür yapıların seyrek de olsa tesis ve tamirini teşvik ederken özellikle sahil şeritlerinde antrepoların yaygınlaştırılmasına da bahane olmuştur. Asırlardır ticarete ve istirahatete konum olan han ve kervansaraylara zikrolunan ilginin sanayi çağında da devam etmesi, iktisadi faaliyetleri kolaylaştırıp üreticilerin ve tüccarların yorgunluklarına yorgan, emtialarına pazar olması, tüketiciler için de ürüne kolay ulaşma anlamında senelik

beklentileri her güne yayan birer panayır havası yaratmalarıdır. Bu tür hususiyetleri üzerinden üretici ve tüketicuyu tek çatı altında toplayan han ve kervansaraylar, her iki kesim arasında dengeyi muhafaza etmekle mükellef merkeziyetçi devletler içinde mali bir karakol gibi görev üstlenmişlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sanayi çağına ilişkin çabaların şiddetini artırması hem deniz hem de kara ulaşımında hızlı ve güvenli bir iletişim ağının oluşmasına neden olmuştur. Özellikle sınırların demir ağlarla birbirine bağlanması iletişimin ilişki boyutunu bir üst lige taşımıştır. Bu gelişme ticari ve dini ağırlıklı seyahatlerin yanına tabiata ve tarihe yönelik yolculuklar da eklenmiştir. Seyahatlerin bu gelişmeler paralelinde çeşitlenmesi, konaklama kültüründe konformizmi ve eğlenceyi önceleyen yapıların inşasına hatta izdihamına yol açmıştır. Bu yapıların en önemlilerinden birini de oteller teşkil etmiştir.

3. İstirahata mı Yoksa Sefahata mı İstinad: Osmanlı'da Otelin İcadı

Konaklama kültürü hem yapı hem de fonksiyon itibariyle XIX. yüzyılın değişim rüzgârından nasibini almıştır. Belirtilen asırda üretim biçimlerini kitlesel bir kulvara taşıyan sanayi inkılabının siyasi, iktisadi ve içtimai alanda meydana getirdiği inkılaplar, mezkûr hızın nedenidir. Kadime tekaddüm iddiasıyla her şeye müdahil olan tekallûbat, ticari, dini ve kültürel seyahatlerin biçimini ve içeriğini de radikal bir şekilde değiştirmiş ve bu sürecin tezahüratlarını da kent mimarisine yansıttığı temsillerinde sergilemiştir. Artık ürününün transferini kolaylaştırmak maksadıyla ulaşım araçlarını ve yollarını çeşitlendirerek sınırları saydamlaştıran sanayi inkılabı, seyyah ve tüccarları çoğaltmış ve çeşitlendirmiş bu durum dini, tarihi, ticari ve tabii güzelliklere sahip şehirleri ve buralardaki konaklama yapılarının hizmet anlayışını yeniden güncellemiştir. Bu türden hassasiyetlerin sahadaki karşılıklarından birini sanayileşmenin sabit vagonlarını teşkil eden “oteller” oluşturmuştur.

Osmanlı dünyasında otellerin inşası bu tür bir gelişmenin müşahhas misallerindendir. Han, kervansaray ve diğer konaklama merkezlerinin yapı ve fonksiyon itibariyle dönem Osmanlı siyasi, iktisadi ve içtimai hassasiyetlerine göre yürüttükleri hizmet anlayışları, XIX. yüzyılda bahse konu alanlardaki taleplerin

geçmişle mukayese edilemeyecek bir şekilde dönüşmesiyle yetersiz kalmış, zikrolunan konaklamaya tahsis mesken ve meberatların yanına oteller eklenmiştir. Sözlükte konak, daire, misafirhane, han, bir daire-i resmîyeye mahsus konak ve lokanta anlamlarına gelen “hotel” kelimesi ilk kez Fransızca’ da kullanılmıştır (Sami, 1322:1205). 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa’da ortaya çıktığı düşünülen otellerin yaygınlaşması, sanayi inkılâbının müessisleri ve sömürge imparatorluğunun müteammimleri olan İngilizlerce sağlanmıştır (Kevin, Sandoval, Daniel, Maurizio, Cédric, Molly, 2017; 95; Topuz, 2017; 123-124).

Otellerin, kadim konaklama yapılarına nazaran misafirlerine, istirahatten eğlenceye kadar çok çeşitli ve konforlu bir hizmet anlayışı sunmaları kısa bir süre içinde çoğalmalarına ortam hazırlamıştır. Bu yapıların Osmanlı payitahtındaki kuruluş tarihi net olarak ifade edilemese de özellikle İstanbul’un yapı stokunu yenileyen en büyük bahanelerden biri olan yangınlar sonrasına tesadüf ettiği bildirilmektedir (Çelik, 2015;63-97). 1831 tarihli Galata yangını akabinde ilk otelin inşası mezkûr müsadife bir misaldir (Gül, 2009; 36).

İlk örneğin ardından yaklaşık 9 yıl sonra Hotel des Quatre Nations’un ve 1841’de de Hotel d’Angleterre adında oteller açılmıştır. Anavatanına atıf yapan tabelalarıyla Dersaadette hizmete başlayan bu tür yapıların açılışı, Osmanlı Devleti’nin dünya ekonomik sistemine entegrasyonunun ilk basamağını teşkil eden Balta Limanı Ticaret antlaşmasına ve toplumsal tasavvurunu Avrupa ile eşitleme teşebbüsü olan Tanzimat Fermanı’nın (Gülhane Hatt-ı Humayunu) ilanına tesadüf etmesi, tarihi bir tevafukun çok ötesinde anlamlara sahiptir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirlerin davranış kültürüne ve silüetine ayrı bir renk katacak olan otellerin açılışı devletin, iktisadi ve içtimai sahada kendini güncelleme isteğinin müşahhas tezahürleri olan yukarıda isimleri zikredilmiş her iki tercihten kaynaklanmıştır. Devletin iktisadi davranış kültüründeki kadim alışkanlığının güncellemesinden ibaret olan iktisadi tercihi (Genç, 2000; 89) İstanbul başta olmak üzere önemli Osmanlı kentlerinin Avrupa’nın haftalık pazarı haline gelmesine ve mezkûr kıta tüccarlarının birer müteşebbis olarak şehirlerdeki sayısının günden güne artmasına neden olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa başkentlerinde ve İstanbul’da sanayi

tekallübatı temsillerinin teşhirine koşullandırılmış sergi-i umumi (uluslararası fuar) gibi faaliyetlerinde etkisiyle otellerin inşası teşvik edilmiştir (Önsoy, 1988; 59-95). Bu teşviklerin arkasında Fransız Ticari hukukunun ve 1856 Islahat Fermanı sonrasında Avrupalı tüccarlar lehine yapılan düzenlemeler ile gayrimenkullerin yabancılara açılmasının önemli bir payı vardır (Goffmann, 2017; 155). Avrupalı müteşebbislerin yanına gayrimüslim nüfusa mensup olanların da eklemesiyle konaklama kültüründe çeşitli otel kumpanyaları (şirketler) ortaya çıkmıştır (Topuz, 2018; 123-124).

Diğer taraftan Tanzimat Fermanıyla dini sınırlara dayalı toplumsal hiyerarşinin izole ettiği gayrimüslim alışkanlıklarının mahallerinin ötesine taşınması/taşması ve 1856 Kırım Muharebesi nedeniyle şehrin yaklaşık iki buçuk yıl boyunca İngiliz, Fransız ve İtalyan müttefiklerine misafirperverlik yapması otel türü konaklama ve eğlence yerlerinin meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Her iki gelişmenin Avrupa kamuoyunda afişe edilmesiyle oluşan olumlu tablo şehirlerin sadece pazara ve mabede indirgenmeyecek hususiyetlere sahip olduğunu özellikle Anadolu ve nefsi-i İstanbul'un açık hava müzesini andıran tarihi abideleri diğer taraftan tabii güzelliklerinin şifahi ve kitabi olarak batı başkentlerinde paylaşılması otellerin inşasını teşvik ederken yüzyıl sonunda bu yapılar belli mahallerde izdihama sebep olmuşlardır.

Şehirlerin tarihi, dini, kültürel ve tabii güzelliklere ev sahipliği yapmasından kaynaklı bu izdiham, yukarıda belirtildiği üzere sanayi inkılabının damarlarına tekabül eden ulaşım ve iletişim alanındaki yatırımların İstanbul başta olmak üzere Anadolu'yu Avrupa'nın bir mahallesi haline getirmesinden kaynaklanmıştır. Bu yatırımların en önemlilerini deniz ve demiryollarındaki gelişmeler teşkil etmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'yı İstanbul'a bağlayan Şark Demiryolları'nın hizmete başlamasına kadar denizyollarındaki büyük seyahat gemileri Avrupa orta sınıfını İstanbul'a ve hinterlandına taşımıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ticari kaygılar ile Bursa'ya gelen Bulgar Nikola'nın şehrin en büyük ve popüler oteli Hotel d'Anatolie'nin misafirlerine ilişkin yaptığı değerlendirme Bursa ve benzeri şehirlerdeki konaklama kültürünün hangi hassasiyetler üzerine hizmet yürüttüklerini ve misafirlerinin kimlerden oluştuğuna ışık tutuyor (Naçov, 2009; 101). Naçov'dan yaklaşık 25 yıl önce kenti

ziyaret eden Howard, Bitinya'nın tepesi olarak tasvir ettiği Uludağ ve Bursa'ya ilişkin gözlemleri ve dağın eteğinde inşa olunan otelin hususiyeti ve misafirleri hakkında verdiği bilgiler, Bursa özelinden Avrupa'nın Osmanlı dünyasına olan ilgisinin nedenini açıklar mahiyettedir.

Bursa'ya giden her adım birbirinden daha caziptir. Şehir selvi ağaçlarıyla dolu bir oavadan yükselir. Bağlıklar, incir ağaçları, karadutlar ve hemen her ağacın yanında, her fidanın arasından bembeyaz şirin minareler yükselir. Bunların hemen üstünde ise Uludağ, uçurumlarıyla bir abidedir sanki. (Uludağ, Olympos Dağı adı ile de tanınır. Ancak bu Helen tanrılarının dağı olan diğer Olympos ile karıştırılmamalıdır. Uludağ Mysian ya da Bithynian tepesi olarak da bilinir.) Anadolu'nun bu tanıdık göğünde, bu nefis gün batışı altında yolumuza devam ederken, karadut ve selvilerin renk senfonisi gökyüzünün binbir rengini damıtlarken, kayalıklar solan ışıklar altında her dakika daha bir pembeleşiyordu. Her şey bütünüyle Şark, her şey tümüyle büyüleyici. Bu arada Uludağ'da kaldığımız otelin iyi, ahçımızın mükemmel, otel sahibinin de lütfkâr bir İtalyan olduğunu kaydetmeliyim buraya. Tabldottan yemek yedik. Otelde üç-dört tane daha Fransız vardı. Bir tanesi buradaki kaplıcaların kendisine çok iyi geldiğini söyledi (Howard, 1978; 27).

Uludağ eteklerinde tabii güzelliklerin müşahedesine ve şifalı suların muayenesine kapı aralamak için açılmış otelin nasıl bir iltifata mazhar olduğunu tasvir eden İngiliz devlet adamı aynı durumun payitaht İstanbul'daki oteller içinde geçerli olduğunu vurgulamıştır (Howard, 1978; 37). Bu iltifatın yoğunluğu bazı noktalarda izdihama sebep olduğu bundan dolayı İngiliz elçiliğine yakın Tarabya'daki otelde kalmak istediği ancak burasının Amerikalılarca doldurmasından dolayı Hotel de l'Empire Ottoman'da zorunlu olarak kaldığını ifade etmiştir (Howard, 1978; 49). Mesleki formasyonu nedeniyle sık sık otel değiştiren Howard, her gittiğin otelin doğal güzelliklere nazır bir manzarası olduğunu ve müşteri portföyünün ise çok çeşitli halklardan meydana geldiğini belirtmiştir. Beyoğlu'nda kaldığı oteli tarif ederken otel misafirlerine ilişkin yaklaşık 30 kişilik bir grubun var olduğunu bunların Amerikalı, Belçikalı ve kısm-ı azamının da İngilizlerden meydana geldiğini aktarması (Howard, 1978; 21-22) dönem İstanbul konaklama yapılarının kimlere ev sahipliği yaptığını göstermektedir. İngiliz devlet adamının Kırım Harbi öncesinde müttefiklerin İstanbul'a gelmeden önceki otellerin durumuna ilişkin yaptığı paylaşımlar daha sonra bu tür yapıların inşasını ve izdihamını açıklamaktadır.

1874 tarihinde şehrin bir diğer misafiri Edmondo De Amicis, kaldığı otelin manzarasını, şehrin tabii güzelliklerini ve bu tablonun meraklı müşahitleri olan misafirleri hakkında ve bunların farklı milletlere mensubiyetleri noktasında “babel kulesi” metaforuna başvurarak tafsilatlı tasvirler yapıyor. “Sonra, Boğaziçi’nin, Üsküdar’ın, Olympos tepesinin görüldüğü bir odada nasıl yazabilirdim ki? Otelin kendisi seyredilecek bir yerdi. Günün her saatinde, merdivenlerde ve koridorlarda dünyanın her tarafından insan gidip geliyordu. Yuvarlak masanın etrafına her gün yirmi millet oturup yemek yiyordu. Akşam yemekte, İtalyan hükümetinin bir delegesi olduğumu ve sıra tatlıya gelince milletlerarası büyük bir mesele üzerinde söz almaya mecbur bulunduğumu aklımdan çıkaramıyordum. Etrafımda, pembe yüzlü leydiler, uzun saçlı sanatkarlar, para tedarik etmeye çalışan maceraperestler, başlarının etrafında altın haleleri eksik Bizanslı küçük bakireler, acaip ve meşum kimseler vardı ve bunlar her gün değişiyordu. Meyva yenirken, hepsi birden konuşmaya başlayınca, insan kendisini Babil kulesinde sanabilirdi.” Burada, ilk günden itibaren, İstanbul’a meftun birçok kişiyle tanıştım. Her akşam, şehrin dört bir tarafından dönüp gelince, buluşuyorduk ve herkesin anlatacağı bir seyahat hikâyesi oluyordu.” (Amic, 1993; 45).

Yüzyılın son çeyreğine kadar Avrupalı seyyahlar büyük yolcu gemi kamaralarında İstanbul başta olmak üzere diğer Osmanlı kent ve kasabalarına seyahat etmişlerdir. Kafiler halinde doğunun gizemli tarihini ve tabii güzelliklerini keşfe çıkan Avrupalıların daha ucuz ve görsel olarak daha doyurucu yolculukları ise 1888 yılında hizmete başlayan Şark Ekspresiyle sağlanmıştır. Şark Ekspresi’nin hizmete başladığı yıla kadar bu güzergâhın mütemmim cüzleri olan kısa mesafeli demiryolları inşa edilmiştir. Ticari amaçlara matuf inşa edilen demiryollarının kültürel yolculuklara da kapı aralayacağı izahtan varestedir. Anadolu’nun sarp dağları ile birbirinden uzaklaştırılmış kent ve kasabalarını bir bütün haline getiren bu çabalar, belirtilen coğrafya ile sınırlı tutulmamıştır. Anadolu ile birlikte Bereketli Hilal’in ticari, dini ve kültürel kentleri ile Balkanların aynı özelliklere sahip bölgeleri, demiryolları vasıtasıyla üç kıtanın değil de bir kıtanın yerleşim alanlarına dönüştürülmüştür (Akyıldız, 2005: 26-35 Engin, 1992: 45-149). Siyasi, iktisadi, askeri, idari ve içtimai açılardan üzerinden geçtiği ülkelere ve kentlere olumlu katkıları söz konusu olan Şark

Ekspresî'nin farklı din, mezhep, meşrep ve etnisiteye mensup milletleri aynı vagonlar içerisinde taşıdığı ve farklı kültürlerle tanıştırdığı şüphesizdir. Bu tanışıklık içinde uzun mesafeler kat eden yolcuların zihni ve fiziki yorgunlukları ise sistemin sükûnetini tayin eden ve sabit vagonlar olarak zikredilen otellerce üstlenilmiştir. Bu tespitin somut göstergelerinden biri “Rumeli Demiryolları” ile “Şark Ekspres”in faaliyetlerinin tamamlayıcı unsurları olarak sadece Beyoğlu’nda 20 otelin hizmete açılmış olmasıdır (Topuz, 2018; 124). “*Annuaire Orientale*» ve «*Annuaire Commercial*» başlıklı derlemelere göre, 19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu’nda şu oteller bulunuyordu: PeraPalace, Hotel d'Angleterre, Tokatlıyan Otel, Grand Hotel d'Orient, Hotel desOuatre Nations, Hotel de Bysance, Hotel de Pera, Hotel de France, Hotel de la Grande-Bretagne, Hotel de Londre, Grand Hotel de Luxembourg, Hotel de Paris, Hotel de Vienne, Hotel Saint Petersburg, Grand Hotel National, Hotel Imperial, Hotel Bristol, Hotel Germania, Grand Hotel Kroecker, Hotel des Princes (Deleon, 1993: 68).

Binlerce kilometrenin yorgunluğuna yorgan bu oteller sadece istirahatın değil aynı zamanda sefahatin de sarayları olmuştur. Yüzyılın ilk yarısında sadece elçiliklerin, İmparatorluğun dünya görüşünden dolayı karadan uzak gemilerde tertip ettikleri balo tarzı eğlenceler (Molla 2013; 108), asrın ikinci yarısıyla birlikte bu diplomatların da temerküz olduğu Galata sınırları içine taşınmıştır. Bu süreçte, Tanzimat Fermanı düzenlemelerinin oluşturduğu seküler rehabet ile Mısırlı prens ve prenslerin müsrifane iştiraklerinin de eklenmesi (Cevdet, 2019; 51) şehirde eğlence ışıklarının yirmi dört saat yanmasına sebep olmuştur. Böyle bir tabloda Boğaziçi ve diğer gezinti yerleri gündüz eğlencesinin merkezleri haline gelmiş, mahremiyetin meze edildiği gece eğlence merkezleri de gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Beyoğlu ve Galata’da kendisine yer edinmiştir. Yine dönemin ve kentin en iyi gözlemcilerinden biri Amicis’in müşahedelerine atıf yaparak bu tespit şu cümleler teyit edilmiştir. “Otelde, pek zıddıma dokunan, parası bol, züppe birkaç memleketlim vardı; çorbadan tatlıya kadar İstanbul’un aleyhinde konuşmaktan başka bir şey yaptıkları yoktu: kaldırım yokmuş, tiyatrolar karanlıkmiş, insan akşamlarını nasıl geçireceğini bilmiyormuş... İstanbul’a akşamlarını geçirmek için gelmişler! (Amicis, 1993; 46).

Yaşanan bu gelişmeler, fetihten itibaren İstanbul'un eğlencesine mekân mezkûr mahalleri, belirtilen yüzyılla birlikte çoğaltarak sosyalleşmenin salonlarına dönüştürmüştür. Beyoğlu ve Galata'nın üstlendiği misyon sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış benzer hikayeler İzmir ve İskenderiye, gibi yabancıların ticari kaygılarla ağırlık verdiği önemli liman kentlerinde de söz konusu olmuştur (Martinidis, 2015; 114-119). Bu ve buna benzer gelişmeler konaklama kültürüne ev sahipliği yapacak yapı stokunu çoğaltıp çeşitlendirirken bu kültürün sıklet merkezinin de oteller lehine gelişeceğini göstermiştir (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994:179; Topuz, 2017;124).

Böyle bir tablo, Osmanlıların mensubu oldukları medeniyetin anlam-değer kümesine muhalefet eden bir teklife temayül etmeleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, gayrimüslim mahallerle sınırlandırılmış eğlence mekânlarının ve bu yapıların müdâvim ve müessislerinin Müslim mahallere doğru yayılımını cesaretlendirmiştir. Ancak mahalle kültürüne mugayir davranışlara geber bu yapıların (A. MKT.NZD. 293/77- HR.MKT. 322/34) belli alanlara hapsedilmesi, Beyoğlu gibi yerlerde eğlence kampüslerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1285 (1868) tarihli kaydın içeriğini dikkate aldığımız zaman mali sıkıntılar, bu tür sınırlandırmaları göz ardı ettiğini göstermektedir. Bülbül Deresi'nden Çamlıca'ya kadar inşa olunan şose yolunun zamanla tahrip olmasından dolayı tamir ve termimi için gerekli mali desteğin sahib-i emlaktan alınan ianelerle karşılandığı ancak bu miktarın yetersiz olması hesabıyla Sarıkaya mevkindeki araziler üzerinde gazino ve dükkanların yapımının teşvik edilmesi bahse konu tavize müşahhas bir temsildir (A.MKT.MHM. 409/72). Osmanlı eğlence kültüründe enflasyona sebep olacak bu gelişmeler, devlet aklını temsil edenlerce öngörülemediğinden asayiş sorunları başta olmak üzere çok çeşitli problemlere kapı aralamıştır.

Şehirlerin makûs talihi olan yangınları önlemek amacıyla 1830'lardan itibaren belli aralıklarla yayımlanan Ebniye nizamnamelerinde her ne kadar doğrudan bu tür yapılara ilişkin bir düzenleme söz konusu olmasa da yapı stoklarının inşası ve ihyasına ilişkin ihtarlar, konaklama türü yapılar için de söz konusu olmuştur (Seyitdanlioğlu, 2010; 137-155). Ancak bu düzenlemeler yapıların yangınlara daha dayanıklı kargir bir

üslupla inşa edilmesine ve yolların genişliğine ve temizliğine odaklandığı için otel ve türevi konaklama müstemilatlarının işlevlerine ilişkin teftiş ve denetimler göz ardı edilmiştir. Şehrin misafirlerine mesken olduğu düşünülen otellerin sadece yol yorgunluğunun atıldığı yerler değil şehir meskûnlarının gece eğlencelerine birer merkez oldukları, asayiş sorunlarına sebebiyet verdiklerinde anlaşılmıştır. İstirahate istinat olması gereken bazı otellerin, gece eğlence kulüpleri gibi faaliyet yürütmeleri veya zeminlerinde bunlara yer verilmesi veyahut bu türlü mekânların yanı başında konumlandırılmaları birer sefahat mahalleri olarak görülmelerine neden olmuştur. Örneğin “Halep’te ismi ile müsemma oteli idare iden Baron namında yabancı bir Ermeni’nin otelini bir misafir haneden ziyade kumarhane ve fuhuş-hane olarak kullanması (DH.EUM.2.Şb. 26/9) mezkûr durum tespitinin vahametine somut bir timsaldir. Bir diğer temsil ise Tarabya’daki otelin kapusu önüne iki Karadağlı konularak derununda birçok halk içtima’ ile külliyetli kumar oynanmakta ve politika üzerine mübahase ve müzakere cereyan etmekte olmakla beraber bir takım ziyafet ve balolar dahi verilmekte olduğu ve İslam’dan da bir takım halk mezkûr otele gitmekte olup el-hasıl orasının kumar ve mefsedet mahali denilecek halde bir kulüp şeklini aldığı istihbar olunmuş (İ.HUS. 29/94).

Bu durum otelleri, asayiş sorunları başta olmak üzere devlet güvenliğini tehdit eden terör faaliyetlerinin tertip edildiği veya propagandalarının yapıldığı birer suç mahallerine dönüştürmüştür. Bu durumu, dönem düşünürlerinden M. Akif (Ersoy) Fatih Kürsüsünden adlı manzum eserinde ünlü Tokatlıyan Oteli müdavimlerinin hal-i pür-melalini şu şekilde dile getirmiştir:

*“Ne tatlı şey! Buna bir çare yok mu? Hah! Bulduk
Tokatlıyan’da yarın, toplanır beş altı kopuk,
Birer kadeh biradan sonra davranır erken,
Omuzlayıp kırarız bâb-ı içtihadı hemen, (Ersoy, 1990;332)*

Dönem vesikaları da bahse konu olumsuzluklara somut veriler sunmaktadır. Bu bağlamda İzmir’de Tostama? nam otelin “memalik-i ecnebiyede tab’ edilerek münderacat-ı muzırradan bir an halî kalmayan ve memalik-i mahruse-i şahaneye idhali esasen memnu’ gazetelerle emsali ceraid ve resailin” (DH.MKT. 1218/26) dağıtımına

mekân olarak kullanıldığı ve konaklama faaliyetleri dışında propaganda faaliyetlerine sığınak olduğu ifadeleri zikrolunan tespitin temsillerinden biridir.

Otel enflasyonunun yaşandığı yüzyılın son çeyreğinden başlayarak XX. yüzyılın ilk on yılına kadar çeşitli aralıklarla yukarıda ifade edilen olumsuz tablonun tasfiyesi için otel sahiplerinden kendi kayıt sistemlerini oluşturmaları istenmiş ayrıca yerel idare tarafından da sıkı bir teftiş ve denetime tabi tutulmalarını da içeren müstakil düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur (Topuz, 2018; 126). Ancak sorunlara sebep mekânların ve suçlara müsebbip tarafların kısm-ı azamının düvel-i muazzama veyahut bunların sığınmacıları olan gayrimüslim kişilerden oluşması cezai müeyyidelerin caydırıcılığını perdelemiştir. Düvel-i muazzamının sadece adi suçların sığınakları değil aynı zamanda belediyenin basit bir ışıklandırma karşılığında talep ettiği vergiye dahi müdahaleleri, oteller üzerinde nasıl bir koruma kalkanı oluşturduklarına misaldir.⁵ Kurulduğu ve hizmet verdiği coğrafyanın kaide ve kurallarını dikkate almama noktasında çeşitli bahaneler üreten otel sahipleri teftiş ve denetimlerde aynı tavırları göstermekten geri kalmamışlardır. Selanik'te mukim İtalyan tebaasından Kolombo'nun otelinin şehrin emniyet müdürlüğü tarafından aranması üzerine konsolosunun aracılığına başvurarak şikâyetle bulunması bu konuyla alakalı onlarca belgeden birisidir (HR.TH. 160/28).

Sonuç

İnsanlık tarihine, devletler için çok uzun sayılabilecek (altı asır) bir deneyimle katkı sunan Osmanlıların en önemli hususiyetlerinden birisi, zamanın ve mekânın kendisine bahsettiği imkânları kendi gerçekliği ölçüsünde kurumsal hafızaya dönüştürebilme yeteneği olmuştur. Mensubu olduğu dünyanın doğrularını zaman-mekân ve her iki varlık içre iş gören öznenin gerçekliğinde tevarüs ederek hissesine düşenleri temellük ve temessül edip eldeki mirası ve müktesebatı hizmet dizgesinde

⁵ “Aptman, Han, otel ve emsalinden (alınan) rüsum-ı tenviriyesi hakkında Şura-yı Devlet’çe ittihaz olunan karar mucebince alınmakta olan rüsum-ı fahişin ve karar-ı mezkûrun üç yüz n sekiz ve on dokuz ve yigirmi senelerine işmal iş’ali usule mugayyir olacağından bahisle susl-i sabıkanın iadesi iltimasına dair İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa ve İtalya sefaretlerinden Hariciye Nezareti celilesine i’ta olunan beş kıt’a takrir tercümeleri nezaret-i müşarûn-ileyhenin 18 Safer 1324 tarihli ve 286 numrulu tezkiresiyle maan savb-ı devletlerine irsal kılınmış olmakla...”(BEO. 2808/210570).

tecessüm ile taçlandırmanın adı olan kurumsal hafızanın tezahürlerinden biri de konaklama kültüründeki hizmetler olmuştur. Bu kültürün yapı taşlarını teşkil eden han, kervansaray, tekke/zaviye ve bekâr odalarının daha verimli ve güvenli bir şekilde hizmet yürütmelerini sağlama noktasında vakıf geleneğine gösterilen ihtimam mezkûr hafızanın müşahhas bir hasılatıdır.

Hayrın/iyiliğin müessis formlarına tekabül eden vakıf geleneğini, mensubu olduğu medeniyet havzasından miras alan Osmanlılar, konaklama kültürünü tevsi' ve tahkim etme adına mezkûr geleneği bir katalizör olarak kullanmışlardır. Bu anlayış, başta kendileri (Osmanlı hanedanı) olmak üzere rical-i devletin ve yerelin ileri gelenlerinin hayırda yarıştırılmasını teşvik etmiştir. Ortaya çıkan müessis müktesebat, yerelin muhasebesi ve merkezi iradenin murakabesi altında sürekli gözetilmiştir. Bu çabalar hem ticaretin hem de ibadetin (hac ibadeti) güvenliğini tesis ederken buradan elde edilen takdir cümleleri de siyasi gücüne karşı meşruiyet ağı oluşturmuş ve hanedana yönelen muhalefeti asgariye indirgemıştır. Bu tespitler, metin içerisinde de ifade edildiği üzere bahse konu dönem misafirleri tarafından tasvir olunmuştur.

Tasvirin mısdaclarına “modern dünyanın eşiği” olarak tanımlanan XIX. yüzyılın ilk yarısında da tesadüf etmek mümkündür. Ancak asrın ikinci yarısı ile üretim alanında meydana gelen inkılapların siyasi, iktisadi, içtimai ve askeri alanlarda meydana getirdiği tekallübat, bahse konu alan mensuplarının dinleme ve eğlenme mekânlarından beklentilerini farklılaştırmış, bu gelişmelerde konaklama kültüründe güncellemeyi zorunlu kılmıştır. Bu güncelin gözdesi sanayi inkılabının sabit vagonlarını teşkil eden oteller olmuştur. Konaklama kültürünün yeni gözdesi olan otel türü yapı stoklarının, orta sınıf Avrupa'nın merakını celb eden Osmanlı dünyasında ortaya çıkışı da 1830'lara tesadüf etmiştir. İstanbul başta olmak üzere tedricen ticari, dini, tabii, tarihi ve kültürel hususiyetlere sahip kentlerde yayılması için çok beklenilmemiş ve yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte mezkûr hususiyetlere sahip kentlerde birer birer arz-ı endam ettikleri görülmüştür. Bu süreçte han ve benzeri yapılar ise sadece ticari işlere ve evsizlerin gecelediği yerler haline dönüştürülmüştür.

Mensubu olduğu medeniyetin ve mekânın mirasçısı olarak tevarüs ettiği konaklama kültürünün izlerini kendi gerçekliği üzerinden tevarüs, temellük ve

temessül ederek üç kıtaya yayan Osmanlıların aynı başarıyı belirtilen asrın eşiğinde otel türü dinlenme ve eğlenme yapılarında gerçekleştirememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi mezkûr yapının müessisi veya mümessilinin kendisi veya ait olduğu medeniyet küresinin değil de muhalif bir medeniyetin iktisadi iştahının kurumsal bir tezahürü olmasından kaynaklanmıştır. Bu durum, tevarüsün perdelenip işe tercümeyle başlanmasına neden olmuştur. Düşmenin baştan yanlış iliklenmesi metaforuna müteşabih bu gelişme nedeniyle otellerin sahiplenilmesi (temellük) ve kendi gerçekliği içinde özümsemesi (temessül) uzun bir zaman alacaktır. Böyle bir zaman aralığında otel sektörü büyük oranda yabancı müteşebbisler veya onların işbirlikçisi olan gayrimüslim sınıf mensupları tarafından domine edilmiştir. Bahse konu tablo, mekânın gerçek sahiplerinin anlam-değer kümesini göz ardı etmiş, bu ihmal de otellerin hem yapısal hem de fonksiyonel açıdan kurucu iradenin (Avrupa) norm ve kaideleri üzerinden inşa edilmesine ve iş görmesine sebebiyet vermiştir. Bu tespit dönem müşahitlerinden M. Akif (Ersoy) tarafından şu dizelerle tasvir edilmiştir:

Otel denildi mi bilfarz, o mu 'teber kamûs

Ne söylüyor bakarım bir: Evet, lûgat me'nus

Kütükte mahlası han, sinni lâ-akal yetmiş

Zavallı âhir-i ömründe irtidâd etmiş

Şu var ki mi'desi ilhadı etmemiş temsil!

Ne Müslüman ne frenk, öyle bir vücûd-ı sefil. (Ersoy, 1990;80)

Durumun vehametini dikkate alan merkezi irade, dinlenme ve eğlenme kültürünün yeni baştan düzenlemesi için çeşitli idari ve asayişe ilişkin düzenlemeler yapmışlardır. Ancak bu çabalar belirtilen nedenler dolayısıyla sonuç vermemiştir. Oteller, XIX. yüzyıl öncesi konaklama yapılarına misafir olanların gaye ve amaçlarına (ticari, dini vb.) sıhhatli ve güvenli ulaşmaları için inşa edilmiş duraklar olarak hizmet eden yerlerden ziyade bütün yılın yorgunluğunu tarihi ve tabii güzellikleri gözlemlemek amacına matuf veya şehir sakinlerinin gece kaçamakları (kumar, şehvani istekler vb.) için sığındıkları alanlar olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Resmi Kaynaklar

Mühimme Defterler

Kitap ve Makaleler

Abdülhak Molla (2013), Târih-i Livâ (Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit), Haz: Mehmet Yıldız, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir (2019) 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, Haz:Seyit Ali Kahraman, İstanbul:Yeditepe Yayınları.

Akyıldız, A. (2005), Anka'nın Sonbaharı (Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye), İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay, A. R. (1930). Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200). İstanbul: Devlet Basımevi.

Altınay, A. R. (1931). Eski İstanbul. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Altınay, A. R. (1935). On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı; 1553-1591: İstanbul'un Düşünsel, Sosyal, Ekonomik Ve Tecimsel Ahval ile Evkaf, Uray, Beslev ve Gümrük İşlerine dair Türk Arşivinin Basılmamış Belgeleri. İstanbul: Devlet Basımevi.

Amicis, Edmondo De (1993), İstanbul, Çev.: B. Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bartholomaeus Georgievic (1998), Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları, Haz: N. Melek Aksulu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berkol, F. (1973). Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları. Vakıflar Dergisi, S.10, s.345- 380.

- Cabi Ömer Efendi, (2003), Cabi Tarihi, Haz: M. A. Beyhan, Ankara: TTK. Yayınları.
- Crailsheimli Adam Werner (2011), Padişahın Huzurunda (Elçilik Günlüğü, 1616-1618), Çev.: Türkis Noyan, İstanbul:Kiyap Yayınevi.
- Çelik, Z. (2015), 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul, Çev.: Selim Deringil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Deleon, J. (1993), Bir Tutam İstanbul, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Engin, V. (1992), Rumeli Demiryolları, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, M.A. (1990), Açıklamalı-Mehmed Âkif Külliyyatı, C.II-III. Haz.: İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Hans Dernschwam (1992), İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Haz.: Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Genç, M. (2000), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- George William Frederick Howard (1978), Türk Sularında Seyahat, Çev.: Şevket Serdar Türet, İstanbul:Tercüman 1001 Temel Eser.
- Goffmann, D.- Eldem E.- Masters, B. (2017), “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Çev.: S. Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Jean-Baptiste Tavernier (2006), Tavernier Seyahatnamesi (Stefanos Yerasimos'un Anısına), Yay. Haz.: Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Joseph de Tournefort (2005), Tournefort Seyahatnamesi, Edit: Stefanos Yerasimos, Çev.: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kevin J. J.- Sandoval A. K. -Strausz, Daniel M.- Maurizio, P.-Cédric H. & Molly W. B. (2017) The Hotel in History: Evolving Perspectives, Journal of Tourism History, 9:1, s.92-111.

- Marx, K.- Engels, F. (2003), Komünist Manifesto, Çev.:Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Kütükoğlu, M. S. (2006), “Mürur Tezkiresi”, TDV. Ansiklopedisi, C. 32, Ankara: TDV. Yayınları, s. 61-62.
- Lady Montagu. (1971), Türkiye Mektupları 1717-1718, Çev.: Ayşe Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserleri.
- Mantran, R. (1986). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi Çev.: M. A. Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara: V Yayınları.
- Mütercim Ahmet Asım Efendi (2015), Asım Efendi Tarihi, Haz.: Z. Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Mütercim Ahmet Asım Efendi. (1991). XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat, Çev.: M. A. Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayınları.
- Martinidis, V. H. (2015), “Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme”, Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri, Yay. Haz.: B. Kolluoğlu, M. Toksöz, Çev.: N.Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nikola N. (2009), Bulgar Gözüyle Bursa, Haz: Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Önsoy, R. (1988), Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özcan, T. (2001), “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi 1, Marife 1/1, s.129-151.
- Pakalın, M., Z. (1951). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010), Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu (Yerel Yönetim Metinleri), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Stephan Gerlach, (2006), Türkiye Günlüğü 1573-1576, C.I. Edit: Kemal Beydilli, Çev: Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (2008). Şanizade Tarihi, C.I-II, Haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Thomas Allom (?), Constantinople and the Scenery Of The Seven Churches of Asia Minor, C.I. Fisher, Son&Co. Newgate St. London & Quai de L'Ecole, Paris.
- Topuz, E. (2018), Siyasetin Üreticisi Ve İktisadi Gelirin Tüketicisi, Payitaht İstanbul'a Göçün Men'i (1742-1842), Tarih Okulu, Yıl 11, Sayı XXXVII, s.291-315.
- Topuz, E. (2018), "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Otelcilik Teşebbüsleri Ve Osmanlı Oteller Kumpanyası", International West Asia Congress Of Tourism Research 28 Sept – 01 Oct 2017 Van, Ss.119-128.
- Topuz, E. (2020), XIX. yüzyılda Van'da İlet-i Kolera ile Mücadelede Karantina Usulü ve Kordon Uygulaması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.48, s.297-316.